

BORÇ ETİĞİ VE BORÇ ETİĞİ PERSPEKTİFİNDEN OSMANLI DEVLETİ'NDE DIŞ BORÇLAR

DEBT ETHICS AND THE EXTERNAL DEBTS IN THE OTTOMAN STATE IN THE PERSPECTIVE OF DEBT ETHICS

Tekin AKDEMİR*, Şahin YEŞİLYURT**

* Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü,
tekinakdemir@hotmail.com

** Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü,
shnyslyrt@gmail.com

ÖZ

Global krizden sonra, kamu maliyesinin etik boyutu önemi her geçen gün daha da artan bir konu haline gelmiştir. Borç ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilememesi, kamu borçlarının sürdürülemez düzeyi ve kredi değerlendirme kuruluşlarının etik olmayan değerlendirmeleri gibi bir dizi sorunla bağlantılı olarak, kamu borcuyla ilgili etik konuların rolü spesifik olarak tartışılır olmuştur. Bu tartışmalarda borç ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilmemesinin etik olup olmadığı ve kamu borcuna ilişkin kurumsal düzenlemelerin yeterli olup olmadığı sorusu gündeme getirilmiştir. Bu amaçla, birçok araştırmacı kamu borcunun nasıl yeniden yapılandırılacağına dair bir fikir edinmek için geçmiş borç geri ödeme uygulamalarını ve krizlerini incelemişlerdir. Etkili borç yönetimini gerçekleştirmek ve borçların geri ödenmesini sağlamak için, bu çalışmalarda iyi tasarlanmış kurumsal mevzuatın önemi ile kamu borcuna ilişkin etik kodların geliştirilmesi vurgulanmıştır. Kamu borcunda etik konuların artan önemi bağlamında, bu çalışmada, kamu borçları ve etik arasındaki ilişki, Osmanlı'da dış borçlar açısından değerlendirilmiştir. Çalışma kapsamında Osmanlı dış borçlarının etik olmayan yönlerine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etik, Kamu Borcu, Kamu Borcu Etiği, Osmanlı Kamu Borcu, Osmanlı Dış Borçları

Jel Kodları: F34, H60, H63, N25.

ABSTRACT

After the global crisis, ethical dimension of public finance has become a matter of growing importance each passing day. In connection with the numerous problems related to public debts, such as debt defaults, unsustainable levels of public debts or unethical assessments of credit rating agencies, the role of the ethical issues related to public debt have been discussed more specifically. In these discussions, it was brought into question whether debt default was ethical as well as whether the institutional arrangements for public debt were adequate. For this purpose, many researchers have examined past debt defaults and crises to provide an insight on how public debt can be restructured. In order to carry out effective debt management and prevent debt defaults, the development of ethical codes concerning public debt with the importance of well-conceived institutional legislation were emphasized in these studies. In the context of the increasing importance of ethical issues in public debt, the relationship between public debt and ethics, in terms of Ottomans' external debt, was evaluated in this study. In the scope of the study, the unethical aspects of Ottoman external debt were emphasized.

Keywords: Ethics, Public Debt, Public Debt Ethics, Ottoman Public Debt, Ottoman External Debts,

Jel Codes: F34, H60, H63, N25.

1. GİRİŞ

Son 30 yılda artan finansal krizler ve mali yapıdaki bozulmalar, bir taraftan kaynak kullanımında etkinlik arayışlarını beraberinde getirirken, diğer taraftan kamu hizmeti sunumunda toplumsal refahtan sapmaların nasıl önlenebileceği konusunda arayışlara yol açmıştır. Özellikle küresel kriz öncesinde hükümetlerin kamu maliyesini güçlendirebilecek fırsatlardan yararlanmadaki başarısızlığı/isteksizliği ve kriz öncesi dönemde finans piyasalarında aşırı risk alma eğilimi, kriz sonrası döneme artan maliyetler olarak yansımıştır. Bu durum, kamu kesiminin geleneksel sorunlarının yanı sıra etik sorunları da gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, kamusal kaynakların elde edilmesinde ve kullanılmasında, yolsuzluklarla, usulsüzlüklerle nasıl mücadele edilebileceği hususu ve etik mali yönetimin gerekliliği önem kazanır olmuştur (Claassen, 2015:528; Karakurt, 2016:186). Kriz sonrasında, kamusal tercihlerin sadece teknik ölçütlerle değerlendirilmesinin yol açtığı yetersizlikler öne çıkarılmış ve kamusal karar alma mekanizmasının etkinliğinin artırılmasında etik değerlerin önemine vurgu yapılmıştır. Bu süreçte bir taraftan borçla finansman sağlama ve borç ödeme yükümlülüğünü yerine getir(e)memenin etik boyutunu ele alan çalışmalar önemli ölçüde artarken; diğer taraftan kamu maliyesinin diğer bileşenleri olan kamu gelirleri, kamu harcamaları ve kamu bütçelerinin etik yönü de inceleme konusu yapılan alanlar olmuştur.

Bugün, borçlanmanın kamu maliyesi açısından önemi tartışılmaz nitelikte olmasına karşın; borç ilişkisinin tarafları temsil ettikleri grup veya gruplar adına hareket ettiğinden gerek borç alan gerekse borç veren açısından bir takım etik ve ahlaki sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Özellikle AB gibi bölgesel entegrasyonlarda, üye ülkelerden biri ya da birkaçının mali disiplinden uzak uygulamaları, negatif dışsallıklar aracılığıyla diğer ülkeleri etkilemiştir. 2009 Yunanistan borç krizinde de görüldüğü üzere, ülke risklerinin özellikle mali verilerin çarpıtılması, borcun

sürdürülebilirliğine yönelik endişeleri artırmış ve bu durumun sonucunda Euro alanı çevre ülkelerinin borçlanma maliyetleri artmıştır. Yunanistan borç krizinde sadece mali göstergelere oynayan eski Yunan hükümetlerinin tutumu sorgulanmamış, düşük kredi yeterliliğine rağmen ona borç vermeye devam eden alacaklı ülkelerin tutumu da sorgulanır olmuştur (Karakurt ve Akdemir, 2016:240). Bu nedenle özellikle son dönemlerde borçlanma etiğine ayrı bir önem atfedilmekte ve kamu mali yönetiminin şeffaf bir şekilde sürdürülebilmesi adına kamu mali yönetiminde etik kodların gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Bu kapsamda borç ilişkisinin ortaya çıkışında tarafların sahip oldukları ve borç sözleşmesine yansıtmadıkları temel amaçlar ile borcun alınmasına kaynak teşkil eden ara amaçlar arasında farklılıklar oluşabilmektedir. Oluşan bu farklılıklar gerek borç veren gerekse borç alan adına oluşabilmekte ve söz konusu bu farklılıkların borçlanma etiğine aykırı olduğu kabul edilmektedir.

Borçlanma etiği kavramına ilişkin açıklamalar her ne kadar günümüz maliye literatüründe şekillense de, bu kavramın işleyişini tarihsel süreç içerisinde bulmak mümkündür. Örneğin; Aristo, Platon, Seneca gibi skolastik düşünürlerin eserlerinde ve kutsal kitaplarda borçlanmanın ve faizin (aşırı faizin) ahlaki olmayan sonuçlarına vurgu yapan pek çok ifade bulmak mümkündür. Benzer şekilde, Osmanlı Devleti'nde özellikle dış borçlar konusunda gerek borç veren devletlerin gerekse Osmanlı devletinin borç etiğine aykırı davranışlar içerisinde hareket ettikleri iddia edilmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti açısından alınan dış borçların yatırım harcamalarına aktarılmadığı ve cari harcamalar çerçevesinde kullanıldığı iddiasıyla borç etiğine aykırı davrandığı ileri sürülmektedir.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesinde çalışmada, Osmanlı'da dış borçların borç etiği açısından değerlendirmesi yapılmıştır. Çalışmada öncelikle etik kavramı tanımlanarak borç etiği konusu borçlu ve

alacaklı açısından ele alınmıştır. Daha sonra, Osmanlı Devleti'nin dış borçları, borçlanma etiği açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, Osmanlı Devleti'ni özellikle dış borçlanmaya zorlayan nedenler hakkında genel tarihsel bir değerlendirme yapılmış, Osmanlı Devleti'nde borç etiğine aykırı davranışlar incelenmiştir.

2. ETİK KAVRAMI

Tarihsel süreç içerisinde toplumsal hayatın düzenlenmesi adına kurallar konulmasında ve zaman içerisinde bu kuralların zamanın ruhuna göre yeniden dizayn edilmesinde etik kavramı önemli bir konuma sahip olmuştur. Etik kavramının kökeni, Yunanca ethos sözcüğünden gelmekte olup, Oxford İngilizce sözlüğünde kişinin davranışlarını etkileyen ve onu kontrol eden ahlaki prensipler şeklinde tanımlanmaktadır. Temel anlamıyla huy, karakter anlamlarını barındıran ve kişiye bağlı, kişiyle ilgili bir durumu içeren etik kavramı bu önemini günümüzde de korumaktadır (İyi, 2011:5). Literatürde etik kavramı ahlak kavramı ile birlikte ele alınmaktadır. Çoğu zaman ahlak kavramı etik kavramını ikame edecek şekilde kullanılmaktadır. Ancak söz konusu kavramların ayrı kökenlerden geldiğini ifade eden çalışmalar da vardır. Bu çalışmalara göre, etik kelimesi Yunanca (ethos), ahlak kelimesi ise Latince (ethice) kökenden gelmektedir. Etik kavramı görevsel, bireye özgü niteliktedir. Ahlak kavramı ise toplumsal ve dışsaldır. Bu nedenle bazı olayların ahlaka aykırı olmasına rağmen, pekâlâ etiğe uygun olabileceğini söylemek mümkündür (Tunçay, 2008:2).

Etik ve ahlak kavramlarının kökenleri konusunda literatürde ortaya çıkan bu iki farklı görüşe karşın, günümüzde etik kavramı, insanların ve dolayısıyla toplumların sergilemiş oldukları söz, fiil ve davranışların iyi veya kötü şeklinde vasıflandırılmasında önemli bir rol oynayan ahlak kavramı ile ele alınmaktadır. Bu iki kavramın yakın ilişki içerisinde olduğu kabul edilmekte, ahlak kavramının Yunancadaki "ethos" kelimesinin Latinceye

uyarlanmış hali olduğu iddia edilmektedir (Çilingir, 2014:713; Çağrı, 1989:1). Etik ve ahlak arasında derin bir ilişki olmasına ek olarak; günümüzde bu iki kavramın birbiri yerine kullanılabilmesi özellikle Anglosakson literatürde yaygın bir şekilde ifade edilmektedir. Anglosakson literatürde etik kavramı ahlakı da içerecek şekilde tanımlanmaktadır (Mohamed vd., 2016:441). Başka bir ifadeyle, Anglosakson literatürde; etik ve ahlak kavramlarının başka kavramlar olmadığı, bunların bir bütünlük içerisinde aynı anlama geldiği ve birbirinin ikamesi olarak kullanılabilmesi iddia edilmektedir.

Etik ve ahlak kavramlarının geçmişlerine göz attığımızda, eski dönemlerde özellikle skolastik düşünce döneminde bu kavramlar din kavramına denk kabul edilmiş ve ahlaklı olan durumun kendisinin din olduğu belirtilmiştir (Tunçay, 2008:3). Bu nedenle tüm düşünce tarihi genelinde bu kavramlar arasında yakın bir ilişki olduğu ve etik ve ahlak kavramlarının birbirleriyle etkileşimde buldukları belirtilmiştir. Hatta bu kavramlar arasında temel benzerliklerin olduğu ifade edilmiştir (Çilingir, 2014:711-714). Ancak Aydınlanma Çağı ile birlikte din ile ahlak arasında var olduğu kabul edilen bu derin ilişki göz ardı edilmiştir. Bu dönemden sonra din için "insanların çocukluk çağlarında uydurduğu masallar" şeklinde tanımlamalar yapılmıştır. Ayrıca etik ve ahlak kavramlarının da kendi başlarına değerlendirilmesi gereken kavramlar olduğu vurgulanmıştır (Tunçay, 2008:3).

Bir diğer ifadeyle, Aydınlanma Çağı sonrasında ahlakın dine dayandırılması şeklindeki sınıflandırmalar önemini kaybetmiştir. Bunun yerine özellikle Batı dünyasında ahlakın dinden bağımsızlaşması yaygınlık kazanmıştır. Aydınlanma ile birlikte toplumların yaşam koşullarının seküler dünya düzeninde yeniden şekillenmesiyle ahlak kavramının barındırdığı anlamlar da değişikliğe uğramıştır. Seküler ahlak öğretisinin yeniden şekillendiği bu dönemde, seküler ahlak öğretisinin önceliği dünyevi kazanç olmuş ve ahlaka ilişkin değerlendirmeler

birey ekseninde şekillenmiştir. Bu nedenle yaşamının idamesi için yarışma, rekabet ve mücadele gibi kavramlar bu öğretinin temel dayanak noktasını oluşturmuştur (Aydın, 2011:21). Her ne kadar bu alana ilişkin tartışmalar din ve ahlakın birbirinden farklı olduğu yönünde cereyan etse de bu konuda ki tartışmalar günümüzde yeniden alevlenmiş ve artarak devam etmiştir. Bu çerçevede şu sorular sorulmuştur: Dinlerin ahlak üzerinde bir etkisi var mıdır? Dünyadaki tüm dinler ahlaki davranışları mı tavsiye ediyor? Ahlak için din gerekli midir? (Norenzayan, 2014:365-366).

Bugün etik-ahlak-din ilişkisine dair değerlendirmelerin Batı dünyası ekseninde şekillendiği ve bunun bütün dünyayı etkilediği kaçınılmaz bir gerçekliktir. Bu gerçeklik, her ne kadar dünya genelinde geçerli olsa da; özellikle İslam dininin yaygın olduğu bölgelerde etik, ahlak ve din ilişkisi bir bütün içerisinde ele alınmaktadır. Etik ve ahlakın şekillenmesinde dinin önemli bir etken olduğu kabul edilmektedir. Bu bağlamda İslam dininde din kavramının inanç, ibadet ve ahlak kurallarını barındıran bir ilahi sistem olduğu belirtilmektedir (Uysal, 2005:43). Dinlerin insan hayatının her alanına hitap ettiği, kurallar koyduğu ifade edilmekte ve bu alanlar eğitim, sağlık, iktisat, maliye, ticaret, devlet yönetimi vb. şeklinde sıralanmaktadır. Bu önemi ve ilişkiyi dinin asli kaynakları olan Kuran-ı Kerim’de ve sünnette bulmak mümkündür.

Toplumlar için önemli bir konuma sahip olan etik ve ahlak kavramlarına atfedilen önem günümüzde artarak devam etmektedir. Özellikle son dönemlerde meslekler bazında sunulan hizmetin kalitesinin dolayısıyla da faydanın artırılması adına birtakım etik ve ahlak kuralları oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu kurallar çerçevesinde sadece kalite ve faydanın artırılması hedeflenmemekte; aynı zamanda topluma yönelik olarak sunulan bu işlerde saydamlık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin işlerliğinin artırılması da amaç edinilmektedir. Bu çerçevede tıp etiği, çevre etiği, işletme etiği, siyaset etiği, gazetecilik etiği gibi birçok meslek grubunda meslek etikleri oluşturulmaktadır. Oluşturulan bu meslek

etik kurallarını sadece özel piyasada değil, aynı zamanda kamu piyasasında da görmek mümkündür. Hatta kamu sektörünün sunmuş olduğu hizmetlerin egemenlik unsurundan doğmasından ve kamusal özellik taşımasından dolayı bu etik kurallar ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenle kamu sektöründe etkinlik, sorumluluk ve kamu çıkarını diğer insanların çıkarları üzerinde tutmak gibi kavramlar kamu etiği açısından önem taşımaktadır. Ancak bu kavramların kamu sektöründe uygulanması elbette kolay olmamaktadır (Franklin ve Raadschelders, 2003:457; Gilman, 2005:20).

3. BORÇLANMA ETİĞİ

İnsanlık tarihinde “1. Makine Çağı” olarak adlandırılan sanayi devriminden, İngiltere başta olmak üzere Batı iktisadi sistemi derinden etkilenmiştir (Brynjolfsson and McAfee, 2014:7, 8). Sanayi devrimi ile birlikte ülkelerin zenginleşmesinde sanayileşmenin önemi ortaya çıkmıştır. Zaman ve paradan tasarruf ettirilmesini sağlayan icatlar keşif edilmiş ve toplumun tüm kesimlerinde bir refah artışı yaşanmıştır (Skousen, 2011:16). Toplumda yaşanan bu zenginleşme gerek vergiler yoluyla gerekse devletin üretici olarak piyasada görev alması neticesinde kamu gelirlerinde bir artışın yaşanmasına yol açmıştır. Kamu gelirlerinde artışla birlikte, refah düzeyi artan bireyler devletten geniş ölçüde kamu hizmeti talebinde bulunmuştur. Bu durum doğal olarak kamu harcamalarının da artmasına yol açmıştır.

Kamu harcamalarının artması, vergilerin de buna eşlik edecek şekilde artırılmasını gerektirmiştir. Ancak vergilerin hukuki, siyasi, iktisadi ve mali sınırlar barındırmasından dolayı, devletler borçlanmaya daha fazla ağırlık vermiştir (Şen ve Sağbaş, 157-169). Başka bir ifadeyle, kamu harcamalarının artmasına bağlı olarak devletlerin ilave finansman ihtiyacı ortaya çıkmış; vergilerin birtakım kısıtlarından dolayı borçlanmaya olan gereksinim önlenemez bir şekilde artmıştır (Ulusoy, 2012:309). 19. ve 20. yüzyılda artan savaş ve savunma harcamalarının

finansmanı amacıyla borçlanmaya daha fazla ağırlık verilmiş ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaş finansmanı için yapılan borçlanmanın yerini refah finansmanı için yapılan borçlanmalar almıştır.

Kamu borçlanmasının önemi ve etkileri konusunda son 200 yılda önemli bir literatür oluşsa da, borçların ve faiz almanın ahlaki sonuçları ile ilgili oldukça eski bir literatür mevcuttur. Böyle bir literatürün oluşmasında borç almanın tek nedeninin gelir elde etmek olmaması ve borç ilişkisinin eşit taraflar arasında vuku bulmaması nedeniyle borçlanmanın ahlaki olmayan sonuçlar doğurması etkili olmuştur. Öyle ki Yahudi, Hristiyan ve İslami kutsal metinler kendi kazançlarını artırmak için güçsüz/ihitiyaç halindeki bireylerin ekonomik durumlarından yararlanan, hatta borçluların geçim kaynağını kaldıran ve onları köleliğe zorlayan zenginlerin bu tutumlarını sert bir şekilde eleştirmiştir. Bir anlamda borçlanmanın etik boyutu modern iktisadi düşüncenin öncesinde felsefi tartışmalarda, kutsal kitaplarda kendisine yer bulmuştur (Nelson, 2009:12).

Bugün borçla finansmanın seviyesinin, vergiler ve borçlanmanın lehinde ve aleyhinde politik tercihler ve etik sınırlamalar, kamu malı ya da özel mal konusundaki politik tercihler ve etik sınırlamalar ya da kaynakların ne kadarının kamu sektöründe kullanılmasını belirlemeye yönelik marjinal eşitliklerin dikkate alınarak belirlendiği bir denge noktasını ifade ettiği söylenebilir (Brennan and Eusepi, 2001:11). Bu noktada borçlanmanın bir tercih sorunu olduğunu ifade etmek mümkündür. Burada borcun seviyesi kadar borcun nereye kullanıldığının da önem taşıdığı bir gerçektir. Bir diğer ifade ile, borç etiğinde borcun nereye kullanıldığı da önemlidir. Borçlanma gelecekte elde edilecek vergi gelirlerinin bugüne indirgenmiş hali olduğundan, bugünkü neslin aldığı borçlardaki artış, nesillerarası aktarım mekanizması aracılığıyla gelecek neslin vergi yükünü artırmaktadır. Gelecek nesiller alınmasında inisiyatif ya da söz hakkı sahibi olmadıkları bir borcun yüküne

katlanmaktadır. Nesiller arası adaletin sağlanması, gelecek nesillere aktarılan yükün karşılığında onlara bir fayda sağlanmasını gerektirmektedir. Bu açıdan bakıldığında borçla finansmanın cari harcamaların finansmanında kullanılması, nesiller arası adalete uygun düşmemektedir. Keynesyen iktisatçılar borçla finansmanın gelir getirici özelliğine vurgu yaparak, özellikle iç borçların nesillerarası yük sorununa yol açmadığını ifade etmelerine karşın, Buchanan borçla finansmanın neden olduğu nesillerarası adaletsizliği bir adım daha ileriye taşımaktadır. Adı geçen yazar, mevcut yatırımların ve kamu harcamalarının finansmanı yoluyla gelecek nesillere yük bırakılmasının veya fayda sağlanmasının ahlaki bir gerekçesi olmadığını ifade etmektedir. Söz konusu eleştiriler, genel olarak borçlanma etiği kavramının çerçevesini oluşturmaktadır (Buchanan, 1999:122).

Borçlanma, iki tarafın karşılıklı yükümlülük altına girdiği bir sözleşmedir. Borç sözleşmesinde borçlunun borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirme, alacaklının ise sözleşme yaparken ihtiyatlı davranma yükümlülüğü vardır. Bu temelde, alacaklı haklı olarak borç sözleşmesinin sağladığı hukuki güvenlikten yararlanmalıdır. Özel borçlanmanın aksine kamu borçlarında devletin tüzel kişiliği esas olduğundan, borçlu ülkelerin yöneticileri sadece kendi döneminde alınan borçları değil; geçmiş dönemden kalan tüm borçları, borç sözleşmesinden doğan yükümlülükleri çerçevesinde yerine getirmelidir. Borç ödeme yükümlülüğünün gerçekleştirilemediği ya da borcun alacaklı aleyhine yeniden yapılandırılması gerektiği durumlarda, alacaklının iyi niyetli tutumu etik açıdan bir gereklilik olduğu kadar, borçlunun etik davranışın gereği olarak ona müteşekkik olması ve bir daha bu tür bir duruma düşmemek için çaba göstermesi de büyük önem taşımaktadır. Borç affı ve borçların yeniden yapılandırılması yaygın bir uygulama halini alırsa, borçlanma piyasaları işleyemez hale gelebileceği gibi, bankaların sermaye yapısının olumsuz etkilenmesi, fon sağlayıcıların fonlarının

erimesi ve mali piyasaların çökmesi/işlemez hale gelmesi gibi olumsuz etkiler söz konusu olabilir. Bu nedenle borçlunun borç yükünü azaltabilecek bu tür uygulamalar kazanılmış bir hak olarak algılanmamalıdır. Borçlanma sözleşmesinin tarafları sözleşmeden doğan yükümlülüklerini/sorumluluklarını yerine getirirken borç etiğine uygun davranmalıdır (Dyson, 2014:68).

Borçlanma işlemlerinde borçlu ve alacaklı ülkeyi temsil eden taraflar (siyasi iktidarlar ya da kamu görevlileri), kamu çıkarlarını korumakla yükümlüdür. Borç ilişkisinin tarafları bilinçli kredi kararları verilebilmesi için, borç sözleşmesinden doğan hak ve yükümlülükler hakkında gerekli tüm bilgiyi karşı tarafa sağlamalıdır. Borçlunun düşük maliyetle fon sağlamak amacıyla mali göstergelerle oynaması, kredi değerliliğini olduğundan yüksek göstermeye çalışması, projeye dayalı kredilerde aşırı maliyetlendirmeye başvurması, bağlı kredilerde krediyi borç sözleşmesinde öngörülen alanların dışında kullanması, borçları ihtiyatsız kullanarak vadesi geldiğinde borcun sözleşmede öngörüldüğü şekilde ifasına yanaşmaması gibi uygulamalar borçlu açısından etik olmayan davranışlara örnek olarak gösterilebilir. Borç ilişkisinde borç veren tarafların da etik dışı uygulamaları olabilmektedir. Bu tür uygulamalara, alacaklı ülkelerin yetkililerinin borçlu ülkeleri temsil eden görevlilerin, görevlerini ihlal etmeleri için onları rüşvet ya da yolsuzluğa sevk etmeye yönelik herhangi bir girişimi örnek olarak verilebilir. Bu temelde, borç ödeme yükümlülüğünü yerine getiremeyecek borçluya borç verme, alacaklının siyasi-ekonomik çıkarları doğrultusunda borçlu ülkenin toplumsal çıkarlarına pozitif katkı sağlamayan, hatta ciddi maliyetler yükleyen proje ve programlara fon sağlama, diktatör ya da yolsuzluğa bulaşmış ülkelerin yöneticilerini fonlama, borçlunun kredi değerliliğinden daha yüksek maliyetlerle

onu fonlama, dış yardımları/borçları ekonomik sömürünün bir aracı olarak kullanma alacaklı açısından etik olmayan uygulamalara örnektir¹ (UNCTAD, 2012: 5).

Borç etiği konusunda oldukça kapsamlı çalışmalar olmasına karşın, hangi borçların etik dışı borç sınıfına girdiği konusunda yerleşik bir literatür henüz oluşmamıştır. Bu durum kamu borçlarının etik açısından değerlendirilmesinde standart bir yaklaşımı olanaksız kılmaktadır. Ancak borç etiğine ilişkin çalışmalara genel bir çatı oluşturması açısından Farinha ve Reinert'in sınıflandırmasının bu konuda rehberlik edebileceği söylenebilir. Farinha ve Reinert'ya göre, kamu borçları etik ilişkisi incelendiğinde, geleneksel sınıflandırmadan ayrı bir sınıflandırmanın yapılması gerekmektedir. Adı geçen yazarlara göre, borçlanmanın etik boyutu dikkate alındığında kamu borçları; kötü niyetli borçlar, yasal olmayan borçlar, meşru olmayan borçlar, sürdürülemez borçlar ve yasal borçlar şeklinde sınıflandırmaya tabi tutulabilir (Farinha ve Reinert, 2016:4).

Farinha ve Reinert'ya göre, kötü niyetli borçlar, borçlu ülkenin toplumsal çıkarlarına hizmet etmediği için vatandaşlarının alınmasına rıza göstermediği ve alacaklı tarafından bu durum bilindiği halde fon temin edildiği borçları ifade etmektedir (Howse, 2007:2). Yasal olmayan borçlar, bir ülkede mevcut hukuki düzenlemelere ya da uluslararası hukuk kurallarına aykırı olarak akdedilen borçlardır. Etik olmayan borçların bir diğerini meşru olmayan borçlar oluşturmaktadır. Bu borçlar, meşru gerekçelere dayanmayan, ülkenin egemenliğini tehlikeye atan ya da insan hakları ve çevresel hakların ihlali gibi sonuçlar doğuran borçlardır. Etik olmayan borçların bir diğer türünü sürdürülemez borçlar oluşturmaktadır. Bu borçları ekonomik büyümeye ya da istihdam artışına katkısı olmayan ve aşırı yüksek faiz

¹ Geçmişte özellikle gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımlar ve bu ülkelere açılan kredilerin, dış politikanın ve siyasi etki alanının-nüfuzun genişletilmesinin bir aracı olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu tür etik dışı dış

yardım/borç vermeye ABD'nin 1954 yılında gıda yetersizliği ve döviz sorunu olan yoksul ülkelere verdiği PL 480 yasası çerçevesindeki yardımları örnek olarak verilebilir.

ödemeleri ya da faizi dolaylı olarak yükselten düzenlemeler içeren borçlar olarak ifade etmek mümkündür. Etik açıdan borçların sınıflandırılmasında beşinci ve son grubu meşru borçlar oluşturmaktadır. Bu borçlar, ulusal ve uluslararası hukuki düzenlemelere aykırılık teşkil etmeyen borçlardır (Farinha ve Reinert, 2016:5-16).

Bu sınıflandırmaya ek olarak kamu borçları-etik ilişkisi, borçlanmanın tarafları bağlamında da analize tabi tutulabilmektedir. Bu bağlamda, kamu borcu-etik ilişkisi borcu alan açısından borcun hangi amaçla alındığı, nerelere harcanacağı ve geri ödenip ödenmemesi başlıkları kapsamında değerlendirilirken; borcu veren açısından yapılan değerlendirmelerde borcun hangi amaçla verildiği göz önünde bulundurulmaktadır. Etik olmayan borçların genel özelliği, bu borçların yasal düzenlemelere ya da toplumsal çıkarlara aykırı bir şekilde yapılmasıdır. Bu özelliğinden dolayı etik olmayan borçların borçlu ülkeler açısından yıkıcı sonuçlar doğurabileceği, yasal ve iktisadi bir temele dayanmadığından haklı bir reddedilebilirlik gerekçesi oluşturduğu söylenebilir. Çalışmanın izleyen bölümünde devlet borçları etik ilişkisi; borcu alan ve borcu veren açısından değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

3.1. Borcu Alan Açısından Değerlendirilmesi

Günümüz maliye sisteminde kamu hizmetlerinin finansmanında önemli bir yere sahip olan kamu borçlanması, borcun alındığı dönem itibarıyla borcu alan kesime yönelik bir fayda sağlamak ve kamu gelir kaynaklarında bir artışa yol açmaktadır. Ancak alınan bu borcun sağlamış olduğu katkıdan faydalanabilmek için borcu alan idarenin borcu alışı amacını iyi belirlemesi, borcun nasıl ve nerelere kullanılacağını iyi tespit etmesi ve borcun geri ödeme döneminde sorun yaşamadan ödenmesini sağlaması büyük bir öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle, kamu adına borçlanma işlemlerinin gerçekleştirilmesinden (ya da yönetimden) sorumlu olanlar, kamu çıkarlarını korumakla mükelleftir. Tüm bu

tespitler ve saptamalar günümüz maliye sisteminin önemli ilkeleri arasında bulunan şeffaflık ve saydamlık ilkelerine uygun hareket etmek ve devletin topluma karşı sahip olduğu hesap verebilirlik kavramını yerine getirmek adına gereklilik arz etmektedir.

3.1.1. Alınan Borcun Hangi Amaçla Alındığı

Devletlerin borçlanmaya gitme nedenleri her ne kadar ülkeden ülkeye, zamandan zamana ve ülkenin gelişmişlik durumuna göre farklılık içerse de borcun alınış amaçlarını aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (Ulusoy, 2012:18-25; Akdoğan, 2003:415-420):

- Bütçe açıklarının finanse edilmesi,
- Yatırım harcamalarının karşılanması
- Savaş, kıtlık, doğal afet gibi olağanüstü harcamaların karşılanması,
- Ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması/sürdürülmesi,
- Ekonomik istikrarsızlıklarla mücadele edilmesi,
- Gelir dağılımı adaletinin sağlanması
- Yerli paranın değerinin korunması
- Vadesi gelmiş borçların geri ödenmesi,
- Siyasi ve askeri hedeflerin gerçekleştirilmesi,
- İthalatın, cari işlemler ve ödemeler bilançosu açıklarının finanse edilmesi
- Belirli kesim ve gruba gelir sağlamak yoluyla çıkar sağlanmasının istenmesi.

Görüldüğü üzere devletler iktisadi, mali, siyasi, sosyal, askeri ve teknolojik nedenlerle iç ve dış borçlanmaya başvurabilmektedir. Borçlanma gereksinimi ülkelerin içinde bulunduğu konjonktürel dalgalanmalardan ya da sosyal koşullardan kaynaklanabilse de kamu adına yapılan borçlanmalarda zaman zaman, toplumun bir kesiminin çıkarlarının gözetildiği de görülebilmektedir. Örneğin hükümetler, yabancı devletler ile ilişkide bulunabilmek adına dış borçlanmaya gidebilmekte ve vatandaşlarını faiz yükü altına sokabilmektedirler. Aynı şekilde

hükümetler, baskı ve çıkar gruplarının istekleri yönünde kararlar alarak kamu harcamalarını artırabilmekte ve bütçe dengesini bozarak borçlanmaya gidebilmektedirler. Yine söz konusu bu baskı ve çıkar gruplarına yüksek faiz vermek koşuluyla bu kesimlerden iç borçlanma yoluna gidebilmektedir (Erdem, 2015:43).

Sadece baskı ve çıkar gruplarına çıkar sağlayan politikalar nedeniyle değil, aynı zamanda seçim dönemlerinde, hükümetlerin yeniden seçilebilmesi adına yürüttükleri seçim ekonomisi çerçevesinde de kamu harcamaları artmaktadır. Hükümetlerin oylarını artırabilmesi adına kamu harcamaları oy maksimizasyonu sağlayacak şekilde artırılabilmekte, vergilerin neden olabileceği oy kaybı endişesiyle genişleyen/artan harcamaların borçlanma yoluyla finanse edilmesi yoluna gidilmektedir (Popa, 2013:144). Söz konusu bu durumlar kamu borç yönetimi açısından bir tehdit unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kamu borç yönetimi açısından bir tehdit unsuru olarak ortaya çıkan bu durumlar ayrıca borçlanma etiği açısından da dikkat çekicidir. Hükümetler yukarıda sıralanan nedenleri ileri sürerek borçlanmaya meşru zemin hazırlamakta, borçlanmalarının asıl nedenlerini saklama yoluna gidebilmektedirler. Böylece sahip oldukları egemenlik yetkisini ülke genelinin faydasına değil, toplumun belirli kesimlerinin ya da kendilerinin faydasına olacak şekilde kullanmakta ve borçlanma etiğine aykırı davranışta bulunmaktadır.

3.1.2. Alınan Borcun Nasıl ve Nerelere Harcandığı

Borçlanma etiği açısından önem arz eden bir diğer husus, alınan borcun nasıl ve nerelere kullanılacağıdır. Bu husus borcun hangi amaçla alındığı ile yakından ilişkili olup; borçlanma etiği açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu önemi Şekil 1’de yer alan Friedman matrisi vasıtasıyla incelemek mümkündür.

		Kimin Parasını	
		Kendi Parasını	Başkasının Parasını
Kimin için harcıyor	Kendisi için	<i>A</i>	<i>B</i>
	Başkası için	<i>C</i>	<i>D</i>

Şekil 1: Friedman Matrisi

Kaynak: Friedman and Friedman, 1980:116-117.

Şekil 1’den de görüleceği üzere, Friedman matrisinde 4 farklı durum ele alınmakta ve kişinin kendisine ait bir para ya da başkasına ait olan bir parayı kendisine veya başkasına yönelik mal ve hizmet alımı için harcaması durumunda, harcama kararlarına yön veren hususlar ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Örneğin A durumunda, kişi kendi parasını kendisi için harcamaktadır. Bu durumda kişi faydasını maksimum yapabilmek adına fayda maliyet analizi yapabilmekte ve harcamalarda ihtiyatlı davranabilmektedir. Ayrıca kişi faydayı artırma yoluna giderken aynı zamanda kaliteyi de hedeflemektedir. B durumunda, kişi başkasının parasını kendisi için harcamaktadır. Bu durumda kişi için söz konusu mal veya hizmetin fiyatı ile fayda

maliyet analizi önemini kaybedebilmekte ve sadece faydanın artırılması hedeflenebilmektedir. Ayrıca kalitenin de artırılması arzu edilebilmektedir. C durumunda, kişi kendi parasını başkası için harcamaktadır. Bu durumda A konumuna benzer olarak, kişi maliyeti düşürme yoluna gitmekte ve bu nedenle kaliteden vazgeçebilmektedir. Son olarak D durumunda ise, kişi başkasının parasını bir başkası için harcamaktadır. Bu durum, B durumuna benzemektedir ve kişi için fiyat ve kalite de önemini kaybedebilmektedir.

Yapılan bu değerlendirmeler kamu borçları açısından da geçerli olabilmektedir. Kamu borçlarında borcu alan ve harcayan grup ile borcu yüklenen grup farklı kesimler

olduğundan dolayı, D durumunda olduğu gibi, israf oranı yüksek olabilmektedir. Aynı zamanda borcun kullanıldığı kaynaklardan elde edilen fayda sınırlı olabilmektedir. Bu durumun meydana getirdiği bir diğer sorun ise alınan borçların yerinde kullanılmayarak, alınış amacına aykırı alanlarda kullanılmasıdır. Söz konusu durumun örneklerini tarihsel süreç içerisinde görmek mümkündür. Bu nedenle son dönemlerde kamu kesiminde etkinliğin artırılması adına fayda maliyet, maliyet etkinlik, verimlilik ve etkinlik analizi gibi yöntemler kullanılarak, bu olumsuz etkilerin minimum seviyelere indirilmesi hedeflenmektedir.

Devlet borçlanması, ihtiyatlı ve disiplinli bir şekilde yürütülürse, büyüme ve gelişmeyi teşvik edebilmektedir. Ancak sorumsuz finansman; borçlu ülke, vatandaşları, alacaklıları, komşuları ve ticaret ortakları için zararlı sonuçlar doğurabilmektedir. AB borç krizi örneğinde de görüldüğü üzere, Birlik üyesi ülkelerden birinin mali yapısında meydana gelen bozulmalar, ticaret ortaklarının ya da alacaklıların risklerinin artmasına yol açarak, üçüncü ülkelerde borç yükünün artmasına neden olabilmektedir. Bu etkiler çoğu zaman borçlu ülkenin kendi sınırlarının ötesine uzanabilmekte, olumsuz etkilerin yayılması bazen bölgesel ya da küresel ölçekte olabilmektedir. Dolayısıyla, sorumlu ve etik bir kamu borçlanmasını teşvik etmek uluslararası bir mesele haline gelmektedir (UNCTAD, 2012:4).

Sorumlu ve etik bir borçlanmanın gerçekleşmesi, borcun hangi amaçla kullanıldığı ile de yakından ilişkilidir. Örneğin borçlanmanın cari harcamaları finanse etmesi etik açıdan uygun bulunmazken, yatırım harcamalarının finansmanı için yapılan borçlanmaların etik olduğu konusunda yaygın bir kabul söz konusudur. Ancak, yatırım harcamaları kamu sağlığı ve güvenliğini tehdit edici ise, yatırım maliyetinin belirlenmesinde aşırı fiyatlandırma varsa, bu durumda yapılan borçlanmalarda sorgulanabilir niteliktedir. Bu gibi durumlarda borçlanma, yatırım harcamasını finanse etmek için yapılmış olsa bile, borç sözleşmesinin yeniden revize edilmesi gerekebilmektedir. Ancak

hükümetlerin diğer yatırım projelerinin üstlenicilerini ürkütmemesi için bu noktada çok dikkatli hareket etmesi gerekmektedir. Borçlanmanın ahlaki olmadığına dair görüş belirtilerek borç ödeme yükümlülüğünden kaçınılırken, genel nitelikteki söylemlerden ziyade, rüşvet ve yolsuzluklara dayandırılan iddialar daha ikna edici olabilmektedir. Geçmiş dönemlerde yapılan borçlanmaların ekonomik ve sosyal açıdan zararlı olarak değerlendirilmesi durumunda, hükümetler gelecek dönemlerde yapılacak bu tür borçlanmalardan kaçınılabilir ve bu tür borçların borç servis ödemelerinin gerçekleştirilmesinde kendini daha az zorunlu hissedebilir (Herman, 2006:4). Ancak, hükümetler meşru kabul edilir ve bunların temsil ettiği insanların isteklerini gerçekleştirdiği varsayılırsa, borçlanma toplumu oluşturan bireylerin kolektif yükümlülüğü olarak görülebilir. Bir ülkede yeni bir hükümet iktidara geldiğinde eski rejimin tüm yükümlülüklerini üstlenir ve borç servis ödemelerini aksatmadan gerçekleştirir. Borçlanmanın ahlakiliğinin önem arz ettiği durumlarda, bugün ve geçmişte alınan borçların borç servis ödemelerinin aksatılmadan gerçekleştirilmesi; hükümetlerin meşruluğuna bir zemin oluşturması açısından olduğu kadar, mali piyasalara girişin sürekli olması ve borçlanmanın uygun koşullarla ve maliyetlerle yapılabilmesi için de adeta bir zorunluluktur (Herman, 2006:4).

3.1.3. Alınan Borcun Geri Ödenip Ödenmemesi Durumu

Alınan borcun hangi amaçla alındığı, nasıl ve nerelere kullanılacağı durumlarına ek olarak borçlanma etiği açısından önemli olan bir diğer husus, alınan borcun geri ödenip ödenmediğidir. Borç etiği, borçların geri ödenmesi açısından da önem arz etmektedir. Devletlerin borçlarını ödeyememeleri, sistemik ve/veya olağanüstü sebeplerden kaynaklanabileceği gibi, borç verenlerin ve/veya borç alanların davranışlarından da kaynaklanabilmektedir. Borçlu ve alacaklıların disiplinsiz, etkin olmayan, art niyetli ya da işbirlikçi olmayan davranışları, borçlu ülkelerin borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirmelerini

olumsuz yönde etkilemekte ve çoğu zaman borç krizlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Borç krizleri sonrasında ortaya çıkan negatif dışsallıklardan her ne kadar borçlu ülkeler temel olarak sorumlu tutulsa da, alacaklıların gerek borç sözleşmesinin içeriği gerekse borç ilişkisinde sorumlu ve etik davranıştan uzak hareket etmeleri, negatif etkilerden kaynaklanan sorumluluğun bir tarafa yüklenemeyeceğinin açık bir göstergesidir (UNCTAD, 2012:4).

Nitekim, borç afları ve borçların silinmesinin tarihi sıklığı, borçluların alacaklılar tarafından köleleştirilmesine karşı derin bir ahlaki hoşnutsuzluğun kanıtı olduğu kadar, alacaklıların borç ilişkisinden kaynaklanan sorumluluklarının örtülü bir ifadesidir. Devletlerin iç borçlanmalarında sözleşme şartlarına (faiz, vade, miktar vb.) kamu müdahalesi/etkisi söz konusu olabilirken; özellikle dış borçlanma, zayıf olanın güçlü olana yükümlülüğü şeklinde temel bir güç asimetrisi ile ilişkilendirilebilir. Bu gibi durumlarda 2010 borç krizinde de açıkça görüldüğü gibi, borçlanma ahlaki bir endişe, hatta öfkeye yol açabilmektedir. Bu nedenle baskıcı ya da yolsuzluğa bulaşan hükümetlerin ahlaki olmayan borçlarının silinmesi, alacaklı ya da borçlu ülkelerde toplumunun büyük bir kesimi tarafından destek almaktadır. Daha geniş bir anlatımla, alacaklıların borçlularla kusur/suç paylaşması gerektiği fikri, en azından borçlular onları aldattığında, ahlaki bir temele sahip olmaktadır. Borcun affı, mülkiyet hakları üzerinde bir sınırlama olması gerektiği fikri ile de tutarlıdır. Bu noktadan hareketle, borçluların cömert borç yeniden yapılandırılmalarından ve erken iflastan kurtulmadan yararlanma olanağının olması ahlaka aykırı olmayan bir durum olarak nitelendirilebilir (Dyson, 2014: 68). Alacaklı açısından kazanılmış bir hakkın kaybı olarak yorumlanabilecek bu tür uygulamaların ahlakiliği; borç-alacak

ilişkisinde alacaklıların ihtiyattan uzak tutumları kadar, alacaklıların ödünç verdikleri fonu kaybetme riskini dikkate alarak borç sözleşmesinin içeriğini belirlemeleri nedeniyle haklı bir temele oturmaktadır (Lemieux, 2013: 165).

Özellikle iç borçlanmada, borçlu ülkelerin yurtiçi mevzuatı ve yargı organları, borçlanmanın yasallığı ve ahlakiliğini bir dereceye kadar teminat altına alırken; dış borçlanmada borç-alacak ilişkisi bir teminata bağlanmamıştır. Dış borçlanmada, borçlu ülkeler borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirmedikleri durumlarda, gerekli yaptırımı uygulayabilecek ya da alacaklı haklarını koruyacak borç ilişkisinin tarafları tarafından yetkilendirilmiş uluslararası yargı mahkemeleri bulunmamaktadır. Bu nedenle, borçlu ülkelerin alacaklı ülkelerin mahkemelerinin aldığı kararlara kendiliğinden uyması söz konusu olmamakta ve dış borçlanma tam bir güvene dayalı olarak gerçekleşmektedir (Herman, 2006:1).

Bu nedenle kamu borçları özel borçlardan ayrılmakta ve ifası borçlu devletin iktisadi ve mali durumuna ve iradesine bağlı olabilmektedir (Gülan, 1995:22-29). Her ne kadar mevcut borcun ödenmemesi uluslararası arenada borcu ödemeyen devlet aleyhine olsa da, söz konusu durum günümüz maliye sisteminde önemli bir eksiklik olarak yerini almaktadır. Bu durum Buchanan'a göre borçlanma etiği açısından bir sorun teşkil etmektedir (Alvey, 2011:89). Bu noktada alacaklı ülkelerin ahlaki telkinler, politik baskılar ve ekonomik tehditler ile borçlu ülkeleri borç ödeme yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamaları, alacaklı ülkelerin haklarını koruyucu bir unsur olarak öne çıkmaktadır².

Alınan borcun geri ödenip ödenmemesi durumu, borçlunun borcunu ödeme istek ve arzusu ile de yakından ilişkilidir. Borç ödeme istek ve arzusu ülkelerin kredi

² Geçmişte özellikle gelişmiş ülkelere, gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımlar ve bu ülkelere açılan kredilerin, dış politikanın ve siyasi etki alanının-nüfuzun genişletilmesinin bir aracı olarak kullanıldığı bilinen bir gerçektir. Bu tür etik dışı dış

yardım/borç vermeye ABD'nin 1954 yılında gıda yetersizliği ve döviz sorunu olan yoksul ülkelere verdiği PL 480 yasası çerçevesindeki yardımları örnek olarak verilebilir.

notlarının belirlenmesinde doğrudan olmasa da dolaylı olarak dikkate alınmaktadır. Bu kapsamda borçlunun finansal tarihi ve borç ödeme geçmişi, değerlendirmede bir kriter olarak esas alınmaktadır. Bir diğer ifadeyle kredi değerliliğine yönelik analizlerde borçlunun borcunun geri ödeme istek ve kabiliyeti gibi subjektif unsurların yanı sıra borcun sürdürülebilirliği gibi objektif analizlerle de borçluların borcunu geri ödeyebilme yeteneği test edilmektedir. Bu nedenle, borçlanma etiği, sürdürülebilir borç seviyesi ile de ilişkilidir. Ancak sürdürülebilir borç seviyesinin belirlenmesinde hangi değişkenlerin kullanılacağı konusunda henüz bir konsensüs sağlanamamıştır. Ülkelerin borç düzeyinin sürdürülebilirliğinin doğru olarak tespit edilmesindeki flu noktalar, borçlu ülkeleri sürdürülebilir noktalardan uzak bir şekilde borçlanmaya yönelmektedir. Bu durum, borç ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde güçlükler ve borç krizlerine yol açmaktadır³ (Herman, 2006:3).

Alınan borcun geri ödenmesi ya da ödenmemesinde etik açıdan ele alınması gereken bir diğer husus, borcun reddi ve moratoryum vb. uygulamalardır. Tarihte yaşanmış örnekleri göz önüne aldığımızda, devletlerin borçlarını ödememesi durumu borcun reddi ve moratoryum kavramı vasıtasıyla açıklanma yoluna gidilmiştir. Borcun reddi ile borçlu ülkeler borç sözleşmesinden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeme yoluna giderken; moratoryumda borçların durdurulması, ertelenmesi, ödenmesinde kolaylık sağlanması ya da borçlardan indirim yapılması vb. uygulamalar söz konusu olabilmektedir (Pehlivan, 2014:189).

Bir devletin sadece borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirmemesi değil;

hukukun üstünlüğüne aykırı davranarak, borç sözleşmesinin koşullarını geriye dönük olarak değiştirerek alacaklıların borç sözleşmesinden doğan haklarında eksilmeye neden olması da etik sorun olarak ifade edilebilir. Bu tür uygulamalara borç indirimi/silme, zorunlu konversiyon ve borcun zorunlu konsolidasyonunu örnek olarak gösterilebilir. Ancak borç indirimi, konversiyon ya da konsolidasyon uygulamalarının tamamının etik dışı uygulama olarak değerlendirilmesinin doğru bir yaklaşım olmayacağını da belirtmek gerekir. Borç sözleşmesinde öngörülmesi halinde borç indirimi etik olarak kabul edilebilir ya da konversiyon veya konsolidasyon işlemleri gönüllülüğe dayandığında bunların etik dışı borç yönetimi uygulamaları olduğunu söylemek mümkün değildir (Lemieux, 2013:31).

3.2. Borcu Veren Açısından Değerlendirilmesi

Devlet borçlanması tarihin her döneminde kaynakların yeniden tahsisini gerçekleştirmede önemli bir araç olmasına ve borç verenlerin günümüz medeniyetinin teşkilinde önemli bir rol oynamalarına karşın, tarihin büyük bir bölümünde alacaklılar hor görülmüştür. Bir diğer ifadeyle, borç alacak ilişkisinde borçlananın eyleminden ziyade, borç verenin yaptığı eylemin etik olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Borç ilişkisinde alacaklı tarafın yüksek faizle borç vermesi başta, Aristo, Plato ve Aquinas gibi düşünürlerce tarihin eski dönemlerinde eleştiriye uğramış ve din adamları yüzyıllarca kutsal kitapların faize şiddetle karşı çıkan pasajlarına vurgu yaparak, özellikle aşırı faizle borç vermenin ahlaki olmadığını dile getirmiştir (Cecchetti and Schoenholtz, 2015: 75).

Tarihsel değerlendirmeler de dikkate alınarak, borçlanma etiğinin tıpkı borcu alan

³ Bugün birçok ülkede geleneksel nedenler, ulusal metodolojinin durağanlığı, belirli bir veri türünün toplanmasında ve birleştirilmesinde yaşanan teknik sorunlar ve ülkenin mali göstergelerinin olduğundan daha iyi gösterilmesine yönelik bilinçli girişimler neticesinde farklı kamu borçlanması ve sürdürülebilirlik tanımlamaları yapılabilmektedir. Sürdürülebilir borçlanma seviyesinin belirlenmesi

(özellikle karşılaştırmalı analizlerde), kamu borcunun açık ve kesin olarak tanımlanmasını gerektirmektedir. Aksi takdirde karşılaştırılması mümkün olmayan şeyler karşılaştırmaya tabi tutulmakta ve buradan yola çıkılarak yapılan politika önerileri doğru sonuçlara ulaştırılmamaktadır (Dabrowski, 2014:7).

açısından değerlendirildiği gibi, borcu veren açısından da değerlendirilmesi kaçınılmazdır. Bu değerlendirmeler genel olarak borç verenin borçlanma yoluyla kendisine pazar oluşturma, faiz gelirine ulaşarak sosyal refahını artırma ve siyasi olarak baskı altında tutma isteği şeklinde sıralanabilmektedir (Akdoğan, 2003:415-416). Söz konusu bu koşullar çerçevesinde gelişmiş ülkeler gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelere iktisadi, mali, siyasi, sosyal, askeri ve teknolojik nedenlerle dış borç verebilmektedir.

Yukarıda sıralanan bu nedenler, devletlerin özellikle dış borçlanmaya başvurduğu durumlarda, borçlanma etiği açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Başka bir ifadeyle iktisadi, mali, siyasi, sosyal, askeri ve teknolojik nedenlerle verilen dış borçlar, her ne kadar borç alan ülkenin ihtiyacını karşılamaya yönelik olsa da; aslında verilen bu borcun esas nedeninin borcu veren ülke açısından farklı amaçlara hizmet ettiği söylenebilir. Borçlanmanın amacında borçlu ve alacaklı açısından meydana gelen bu farklılıklar borçlanma etiği açısından önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin iktisadi ve mali açıdan değerlendirdiğimizde borç veren ülkeler, istisnasız olarak borç alan ülkelere faiz geliri elde etmektedirler. Bu durum borç alan ülkeleri iktisadi ve mali anlamda güç bir duruma itmekte ve sosyal açıdan ülkeyi zor bir konuma sürüklemektedir. Ayrıca vermiş oldukları bu borçlar yoluyla, borçlu ülkelerin bütçeleri, ithalat ve ihracat politikaları ve paralarının değeri üzerinde etkilerde bulunabilmektedirler (Dimitriu, 2015:370).

Konuyu siyasi nedenler açısından ele aldığımızda, borç verebilme yeteneğine haiz olan ülkelerin, fon talep eden ülkelere borç vermek suretiyle, bu ülkeleri siyasi baskı altına alma hedefini taşıyabildiklerini söylemek mümkündür. Bu siyasi baskı neticesinde alacaklılar borçlu ülkenin iç ve dış siyaseti üzerinde etkiler oluşturarak onların egemenlik alanlarına müdahalelerde bulunabilmektedirler (Erdem, 2015:50-51). Askeri ve teknolojik gelişmeler açısından dikkate aldığımızda ise, borç veren ülkeler

vermiş oldukları bu borçları, kendi ülkelerinden savunma ve teknolojik aletlerin satın alınması gibi koşullara bağlayarak kendilerine bir pazar oluşturabilmektedirler. Bağlı krediler olarak kabul edilen bu borçlar neticesinde, alacaklı ülkeler borçlu ülkeleri kendi teknolojik gelişmelerine bağımlı hale getirerek, hem verilen borçtan faiz alarak hem de bu malları bu ülkelere satarak çifte bir kazanç elde etmektedirler (Pehlivan, 2014:180; Erdem, 2015:53).

Aynı koşullar iç borçlanma açısından da büyük bir önem arz etmektedir. İç borçlanma yoluyla devlete gelir transferi sağlayan kişiler ve kurumlar vermiş oldukları bu borçlar yoluyla devleti siyasi arenada etkileme yoluna gidebilmektedirler. Özellikle hükümetlerin sahip oldukları yasama gücünü kendi çıkarlarına uygun olarak hareket ettirilmesinde iç borçlar büyük önem taşımaktadır. Bu çerçevede hükümetler, iç borçlanma yoluyla baskı ve çıkar gruplarına ya faiz yoluyla bir aktarım yapabilmekte ya da faiz dışında diğer işlerde kolaylık sağlayabilmektedir. Bu yolla kişiler yatırım kararlarından vazgeçerek, daha karlı olduğunu düşündüğü borç verme yoluna gidebilmektedir (Popa, 2013:143-144). Başka bir ifadeyle hükümetler kendisine borç veren gruba yönelik doğrudan veya dolaylı olarak yardımlarda bulunarak bu kesimlere kaynak aktarımında bulunabilmektedirler (Ulusoy, 2012:264-278). Görüldüğü üzere devlet borçlanmalarında var olan bu gerçeklikler borçlanma etiğinin değerlendirilmesinde büyük bir önem taşımaktadır.

4. BORÇLANMA ETİĞİ SORUNSALI HAKKINDA OSMANLI DEVLETİ TECRÜBELERİ

Borçlanma etiği kavramı her ne kadar güncel bir kavram olup, son 30 yılda yoğun olarak tartışılrsa da faizle borçlanmanın ahlaki olmayan sonuçları ve (yüksek) faiz içeren borçlanma işlemlerinin etik olup olmadığı tarihin her döneminde önemli bir gündem teşkil etmiştir. Bu nedenle, borç etiği açısından devletlerin geçmiş tecrübelerinin incelenmesinin, günümüz maliye sisteminin

yorumlanması ve borç ilişkisinde alacaklı ve borçlu kaynaklı sorunların çözülmesi açısından önemli bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı Devleti'nin dış borçları, borçlu ve alacaklı açısından ortaya çıkan etik dışı uygulamalar çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nde borçlanma etiğine ilişkin değerlendirmeler, genel olarak 1854-55 yıllarında Kırım savaşının finansmanı için alınan ve sonrasında da önemli bir gelir konumuna gelen dış borçları kapsamıştır.

4.1. Osmanlı Devleti'nde Borçlanma Serüveni

Osmanlı Devleti'nde borçlanmaya ilişkin değerlendirmeler 1854 yılında Kırım Savaşı için başvuru dış borçlanma ile başlatılmakta, iç borçlanma genel olarak göz ardı edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde dış borçlanma her ne kadar 19. yüzyılın ortalarından itibaren başlasa da, iç borçlanmaya ilişkin tecrübeler daha eski dönemlere dayanmaktadır. Özellikle 16. yüzyıldan sonraki dönemlerde yaşanan gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti'nin borçlanma serüveni değerlendirildiğinde, ilk iç borçlanma girişimlerinin devletin Kırım Savaşı'nın finansmanı için yaptığı dış borçlanmadan yaklaşık 150 yıl önce başladığı görülmektedir. Devletin 16. yüzyıl öncesi dönemde borçla finansmana ihtiyaç duymamasında, 16. yüzyıl öncesi dönemde merkezi yönetimin güçlü olmasının, tımar sisteminin etkin olarak işleminin ve savaşlardan başarı elde edilmesinden dolayı ekonomik sistemin kendi kendine yeterli olmasının etkili olduğu söylenebilir (Karaman ve Pamuk, 2009:27).

Bu nedenle bu tarihlerde borçlanmaya ihtiyaç duyulmadığı düşünülmektedir. Ancak 16. yüzyılın ortasından sonra, özellikle 17. yüzyılın başlarından itibaren hâkim olan güçlü iktisadi sistem, yerini nispeten daha güçsüz bir iktisadi sisteme bırakmıştır. Bu dönemde yaşanan savaşların kaybedilmesi, kazanılan savaşlar neticesinde ele geçirilen yerlerin imarı, teşkilatlandırılması ve korunması ile ayan ve erkânın yaşamış olduğu lüks yaşam tutkusu

gibi nedenlerle kamu giderlerinde artış yaşanmıştır (Barkan, 1955:196; Tabakoğlu, 2005:402). Kamu giderlerinde gerçekleşen bu artışın kontrol edilebilmesi ve ekonomik hayatta yaşanan olumsuzlukların giderilmesi amacıyla, bu yüzyılda; askeri, idari, mali ve iktisadi alanlarda birtakım merkeziyetçi reformlara başvurulmuştur. Yapılan bu reformlar ise kaçınılmaz olarak kamu giderlerini artırmış ve bu giderlerin finansmanı için yeni kaynakların bulunması ihtiyacı gün yüzüne çıkmıştır (Karaman ve Pamuk, 2009:30-31). Bu nedenle söz konusu dönemde gelir elde etmek adına iç borçlanmanın ilk örneği olan iç hazineden borçlanma yoluna gidilmiştir. Ayrıca devlet adamlarından ve zengin tüccarlardan da borç alınmıştır. Bu gelir kaynaklarına ek olarak, mevcut gelirlerin toplanmasında etkinliğin artırılmasına yönelik teşebbüsler hayata geçirilmiştir. Bu kapsamda, taşşis ve devlet gelirlerinin toplanmasında aracılardan elde etmiş olduğu gelirleri engellemek adına yeni vergi toplama yöntemlerine başvurulmuştur (Genç ve Özvar, 2006:16-17). Özellikle yüzyılın sonlarına doğru yaşanan sorunlarla birlikte iç hazineden alınan borçlar, olağan bir gelir kaynağı haline dönüşmüştür (Tabakoğlu, 2006:51-52).

18. yüzyılın başlarında iktisadi anlamda bir toparlanma olsa da, yüzyılın ortalarından itibaren tekrar eski sıkıntılı günlere dönüş yaşanmıştır. Bu dönemde savaşların daha sık bir şekilde yaşanması ve uzun sürmesi söz konusu bunalımı derinleştirmiştir (Genç, 2013:201; Pamuk, 2011:146). Yaşanan bu iktisadi bunalımın finansmanında taşşis uygulaması önemli bir hale gelmiş ve 1704, 1718, 1732 ve 1789 yıllarında taşşis uygulamasına başvurulmuştur. Ancak bu uygulama zamanla gelir sağlama fonksiyonunu kaybetmiş ve Osmanlı mali sistemini olumsuz etkilemiştir (Pamuk, 2012:186). Osmanlı mali sistemini olumsuz etkileyen uygulamalardan bir diğeri; vergilerin toplanmasında, toplanan gelirlerde aracılardan sahip oldukları payın büyüklüğü olmuştur. Özellikle 17. ve 18. yüzyıllarda toplanan kamu gelirlerinin üçte ikisinin aracı kesimin elinde kaldığı, bu durumun da bütçe açıklarında yaşanan artışı

etiklediği kabul edilmektedir. Yaşanan bu kaybın telafi edilmesinde devlet yönetimi, özellikle askeri kesimin terekelerine el koyma yoluna gitmiştir (Genç, 2013:217-218). Ayrıca bu gelir kalemlerine ek olarak söz konusu dönemde yeni bir gelir kaynağı ve iç borçlanma türü olarak kabul edilen “esham” uygulamasına başvurulmuştur (Akar, 2001:101).

19. yüzyıla gelindiğinde, Osmanlı Devleti’nde görülen iktisadi ve mali problemler daha da derinleşmiştir. Bu dönemde mali alanda köklü reformlara gidilmiş ve devletin eski gücüne kavuşturulması hedeflenmiştir (Güran, 1989:79-80). Vergilerin devlet eliyle toplanması, Maliye Nezaretinin kurulması gibi uygulamaya sokulan reformlarla birlikte mali alanda bir iyileşme yaşansa da; devlet aleyhine işleyen kapitülasyonların olumsuz etkilerin ortaya çıkması, sıvış yılının yaşanması⁴, askeri harcamaların artması, üretimin yetersiz hale gelmesi, devlet kadrolarında şişmelerin yaşanması gibi nedenlerle kamu mali yönetimi olumsuz bir şekilde etkilenmiştir (Sahillioğlu, 1967:76; Şeker, 2007:118-120). Yaşanan bu gelişmeler, devletin ek kaynak ihtiyacını şiddetli bir şekilde artırmıştır.

Osmanlı Devleti tarihinde devletin ilave finansman ihtiyacı ilk olarak iç hazineden borçlanma ve vergi gelirlerinin peşin tahsil yöntemleri gibi uygulamalarla giderilmeye çalışılmıştır. Zamanla bu yöntemin devletin

ihtiyaç duyduğu kaynağı sağlamada yetersiz kalması; tahşiş, kaime, esham vb. uygulamaları gündeme getirmiştir. Ancak 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde iç borçlanma ve diğer ilave finansman sağlama yöntemleri, ihtiyaç duyulan kaynağı karşılayamaz olmuştur. Devletin giderek artan finansman ihtiyacına Kırım Savaşı’ndan kaynaklanan ihtiyaçların karşılanması gereksiniminin eklenmesi üzerine, dış borçlanma kaçınılmaz bir ihtiyaç haline almıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı maliye sisteminde kabul gören dış borçlanma, bu tarihten itibaren devletin olağan kaynağı haline dönüşmüş ve farklı nedenler çerçevesinde bu kaynağa başvurulmuştur. Osmanlı Devleti’nin 1854-1914 yılları arasındaki dış borçlanma nedenlerinin gösterildiği Tablo 1 incelendiğinde, devletin dış borçlanma nedenlerinin genel olarak; savaş harcamalarının finansmanı, bütçe açıklarının giderilmesi, kısa vadeli borçların konversiyonu, ödenemeyen borçların finansmanı, isyanların bastırılması ve demiryolu, sulama gibi birtakım altyapı faaliyetlerinin inşası şeklinde ortaya çıktığı söylenebilir. Tablo 1’den de görüleceği üzere bu dönemde “bütçe açığı-borçlanma-bütçe açığı” kısır döngüsü meydana gelmiş ve bütçe açıklarının giderilmesinde dış borçlanma önemli bir görev üstlenmiştir (Yeşilyurt ve Cural, 2015:173).

Tablo 1: 1854-1914 Yılları Arası Osmanlı Devleti Borçlanma Nedenleri

Borçlanma Yılı	Borçlanma Nedeni	Borçlanma Yılı	Borçlanma Nedeni
1854	Kırım Savaşının finansmanı ve silah alımı	1893	Bütçe açığı
1855	Kırım Savaşının finansmanı ve silah alımı	1894	Borçların konversiyonu
1858	Kaimelerin tedavülden çekilmesi	1896	Girit isyanının bastırılması için gerekli harcamalar
1860	Birikmiş çeşitli iç ve dış borç ödemeleri	1903	Ödenemeyen borcun ifası

⁴ Osmanlı Devleti’nde gelirlerin toplanmasında güneş, harcamaların yapılmasında ise ay yılının uygulanmıştır. İki takvim arasındaki fark, her 33 Hicri yıl için 32 bütçe yapılması zorunluluğu doğurmuştur, Gelir toplanması ve harcama

yapılmasındaki takvim farklılığı sonrasında arada kaybolan yıl sıvış yılı olarak adlandırılmış ve bütçede bir yıllık masraf tutarında bir açık ortaya çıkmıştır. (bkz: (Sahillioğlu, 1967:76).

Borçlanma Yılı	Borçlanma Nedeni	Borçlanma Yılı	Borçlanma Nedeni
1862	Kaimelerin toplanması ve iç ve dış borç ödemeleri	1903	Muharrem Kararnamesi gereğince dış borçların birleştirilmesi
1863	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve madeni para basılması	1904	Bütçe açığı
1865	Dış borçların ödenmesi ve bütçe açığı	1905	Eski borçların ödenmesi
1865	Kısa vadeli borçların konversiyonu	1905	Almanya'dan satın alınan askeri mühimmat bedeli
1869	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı	1908	Bağdat demiryolu yapımı
1870	Rumeli demiryolu yapımı	1908	Bütçe açığı
1871	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve bütçe açığı	1909	Bütçe açığı
1872	Bütçe açığı	1910	Soma-Bandırma demiryolu yapımı
1873	Borçların konversiyonu	1911	Hüdeyde-Sana demiryolu yapımı
1873	Bütçe açığı	1911	Bütçe açığı
1874	Kısa vadeli borçların ödenmesi ve konversiyon için tahvil ihracı	1913	Konya Ovası sulaması
1877	Rusya ile savaş masrafları	1913	Tersanelerin geliştirilmesi
1888	Almanya'dan satın alınan askeri mühimmat bedeli	1914	Kısa vadeli borçların uzun vadeye dönüştürülmesi
1890	Kısa vadeli borç konsolidasyonu		

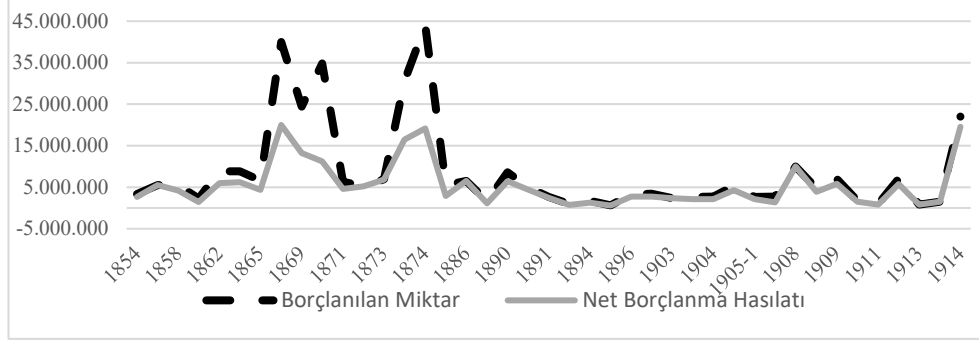
Kaynak: Özdemir, 2009:63-67'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir

19. yüzyıl ortalarına kadar, yabancı ülkelerden borç alınmasının onur kırıcı görülmesi, faiz içeren borçlanmaların dinen uygun görülmemesi, Osmanlı Devleti'nin kapitalist dünya ile henüz bütünleşmemesi, iç borçlanma kaynaklarının ihtiyaç duyulan finansmanı sağlamada yeterli olması vb. nedenlerle dış borçlanmadan uzak durulmaya çalışılsa da anılan tarih sonrasında dış borçlanma olağan bir finansman haline gelmiştir. Özellikle 1854-1876 döneminde dış borçlar önlenemez bir şekilde artmıştır. Bu dönemde dış borçlanma ihtiyacının ortaya çıkması ve borçlanmaya duyulan ihtiyacın artmasında, 1838 serbest ticaret anlaşması sonrasında ortaya çıkan koşulların (tüketim mallarından oluşan ithalatın artması, artan ithalatın karşılanması

için ihracatın artırılması ihtiyacı doğması, serbest ticaret rejimi sonrasında uygulanan gümrük rejimi yerli sanayi üzerinde yıkıcı etkiler doğurması, batılılaşma yönünde reformlara ihtiyaç duyulması) ve Kırım Savaşı'ndan kaynaklanan finansman ihtiyacının önemli ölçüde etkili olduğunu söylemek mümkündür (Kıray, 2010:15).

Yukarıda belirtilen koşullar altında ortaya çıkan borçlanma zorunluluğu Osmanlı Devleti mali yapısı üzerinde önemli etkiler meydana getirmiş ve devletin 1854-1914 yılları arasında yapmış olduğu borçlanmalar ile bu borçlanmalardan elde edilen hasılat arasında önemli farklılaşmalar yaşanmıştır. Söz konusu miktar farklılaşmalarını Grafik 1'de görmek mümkündür.

Grafik 1: Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlarında Nominal Borç Miktarı ve Net Borçlanma Hasılatının Gelişimi

Kaynak: (Özdemir, 2009:63-67'den yararlanılarak tarafımızca düzenlenmiştir.)

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasını konu edinen çalışmalarda, dış borçlar üç döneme ayrılarak analiz edilmektedir. Bu çalışmalar kapsamında, değerlendirme yapılan dönemlerden ilki 1854-1877 yıllarını kapsayan “hızlı borçlanma dönemi”, ikincisi 1886-1903 yıllarını kapsayan “ılımlı borçlanma dönemi” ve üçüncüsü 1904-1914 yıllarını kapsayan “borçlanmada yeniden hızlanma dönemi” şeklinde sıralanmaktadır (Gürsel,1985: 676-687; Tabakoğlu, 2016:728, 778). Grafik 1'den görüldüğü üzere, özellikle birinci dönemde (hızlı borçlanma döneminde) alınan borçlar ile devletin kasasına giren borç miktarı (net borçlanma hasılatı) arasında önemli farklılar yaşanmış ve bu durum Osmanlı maliyesi açısından ağır bir yük oluşturmuştur.

4.2. Osmanlı Devleti'nde Borçlanma Etiğine Aykırı Davranışlar

19. yüzyıl Osmanlı Devleti borçlanması hakkında yürütülen tartışmalar iki farklı düşünce etrafında cereyan etmiştir. Birbirine taban tabana zıt bu iki düşünceden ilkinde, Avrupalı tacirler, bankalar ve diğer girişimciler kar güdüsüyle hareket eden fırsatçılar, Osmanlı da zavallı bir kurban olarak gösterilirken; ikinci tür görüşler bu düşüncenin tam aksine Osmanlı'yı açgözlü ve fırsatçı, Avrupalıları ise yardımsever olarak tanıtmaya çalışmışlardır (Kıray, 2010:19; Parvus Efendi, 2014:25). Bu tartışmalar kuşkusuz borçlanma sürecinde borç alan ve borç veren kesimlerin asıl amaçlarını gizleyerek başka amaçlar

etrafında bu ilişkiyi sürdürmeleri çerçevesinde borçlanma etiğine aykırı davranışları kapsamaktadır. Örneğin borç ilişkisi vasıtasıyla Osmanlı bürokrasisinin Avrupa diplomasisinde yasal bir zemine oturması, Osmanlı lehine işleyen bir durum iken; alınan borçların sürdürülebilir bir şekilde kullanılmaması neticesinde Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlerce kullanılması, Osmanlı aleyhine işleyen bir durum oluşturmuştur (Keyder, 1985: 646). Bu iki durum borç etiği açısından değerlendirildiğinde, borç ilişkisinin temel amacı dışında bir hareket alanının oluştuğu ve borç etiğine aykırı bir şekilde hareket edildiği söylenebilir.

Daha önce de ifade edildiği üzere Osmanlı Devleti'nin iktisadi sistemi 16. yüzyıldan sonra bozulmaya başlamıştır. 18. yüzyıla gelindiğinde şiddetli bir şekilde ilave kamu gelirlerine ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle 18. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte Osmanlı Devleti'nde, yabancı devletlerden borç alma fikri ortaya çıkmış ve sırasıyla I. Abdülhamid, III. Selim, II. Mahmut ve Abdülmecit dönemlerinde bu konu tartışılmıştır. Özellikle 1787-92 yılları arasında meydana gelen savaşlar esnasında bu yola başvurulması fikri ağırlık kazanmış ise de, Müslüman olmayan bir ülkeden borçlanma düşüncesinin devlet topraklarında kabul göreceği bir uygulama olamayacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda Fransa, İspanya veya Hollanda'dan borç alınması girişimleri bir düşünceden öteye geçememiş ve karşılıklı isteksizlik hali

neticesinde bir borç ilişkisi ortaya çıkmamıştır. Batılı ülkelerden borçlanmaya yönelik bu başarısız girişimlerden sonra Fas, Tunus ve Cezayir gibi müslüman ülkelerden borç alınması fikri öne çıkmış ise de, söz konusu devletlerin borç verecek bir konumda olmadığı anlaşılmıştır. Bu ülkelerle doğması muhtemel borç ilişkisi de başlamadan bitmiştir (Karal, 2007:209; Tuncer, 2015:54; Pamuk, 2013:15).

Bu dönemde batılı diplomatlar tarafından Osmanlı'ya borç verilmesi teklifi yapılmasına karşın, Osmanlı Devleti ek kaynak ihtiyacını karşılamak için uzun süre dış borçlanmaya yanaşmamıştır. Örneğin 1850 yılında büyükelçi Stanford Canning tarafından Sultan Abdülmecit'e borç alınması için öneride bulunulmuştur. (Akgündüz ve Öztürk, 1999:492; Kıray, 2010:15; Gürsel, 1985:674). Ne var ki, ilk zamanlarda kati bir suretle karşı çıkılan dış borçlanmaya 1850 yılında müsaade edilmiş ve Meclis-i Vala'nın bu tarihteki kararı neticesinde *"olağanüstü hallerde veya bayındırlık işlerinde kullanılmak üzere"* dış borç alınmasının uygun olduğu ifade edilmiştir. Bir nevi fetva niteliğinde kabul gören bu yetki çerçevesinde, Sadrazam Mustafa Reşit Paşa Paris ve Londra'daki bankalarla borç anlaşması yapmıştır. Bu borcun yürürlüğe girmesi için padişah tarafından tasdik zorunluluğu bulunmuş olsa da borç anlaşmaları tasdik işlemi yapılmadan yürürlüğe sokulmuştur.⁵ Bu olay neticesinde, Mustafa Reşit Paşa görevinden uzaklaştırılmış ve yerine Ali Paşa getirilmiştir. Ali Paşa da padişahı borçlanma hususunda ikna etmeye çalışmış, ancak Sultan Abdülmecit *"Ben bu devleti selefimden nasıl buldum ise halefime öyle vereceğim, eğer bu istikraz bozulmazsa saltanattan feragat ederim"* demek suretiyle, tazminat ödenmesi pahasına, borcun alınmasını önlemiş ve mukavele feshedilmiştir (Karal, 2007:209-210).

⁵ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde, borçlanma ilişkileri günümüz maliye sisteminde önemli bir konuma sahip olan saydamlık ilkesinden uzak bir şekilde yürütüldüğü ortaya çıkmakta ve bu durum borç etiği hakkında ciddi bir sorunu teşkil etmektedir.

Özetle, yabancı ülkelere alınacak olan borçların devleti Avrupalı devletlere bağımlı hale getireceğini düşünülerek, 1854 öncesinde dış borç alınması tercih edilmemiştir. Hatta 1850 yılında üzerinde anlaşılan borç sözleşmesi sözleşmeye aykırı davranılarak iptal edilmiş ve pişmanlık cezası olarak 2.200.000 frank ödenmiştir (Parvus Efendi, 2014:17).

Devletin tüm bu isteksiz davranışlarına karşın, yabancı devletlerden borç alınması kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıkmıştır⁶. Osmanlı Devleti'ne dış kaynak sağlamak adına 1852 yılında ünlü Galata bankerlerinden olan Leon ile Baltazzi tarafından "İstanbul Bankası" 1856 yılında ise İngilizler tarafından "Osmanlı Bankası" kurulmuştur (Shaw, 1985:937). Dış borçlanma yoluyla ülkedeki mali düzensizliği gidermeyi hedefleyen Osmanlı Devleti, bu amacını yerine getirmek adına Osmanlı Bankası'ndan faydalanma yoluna gitmiştir. Ancak Osmanlı Bankası yüklenmiş olduğu bu görevi ifa etmekte başarısız olmuştur. Alınan paraların devletin diğer bölgelerine aktarılması amacı gerçekleştirilememiştir (Kasaba, 1993:71).

Osmanlı Bankası'nın (Bank-i Osman'i-i Şahane) böylesine önemli bir görevi üstlenmiş olması, ayrıca para basma yetkisine sahip olup Osmanlı borç ilişkisine aracılık etmesi gibi görevler üstlenmesi borç etiği açısından dikkate değerdir. Çünkü bu dönemde devlete borç temin edilmesinde önemli aracılık faaliyeti yürüten İngiliz devleti, söz konusu işlemleri de Osmanlı Bankası vasıtasıyla takip yoluna gitmiştir. Bu banka, sonraki süreçte Duyun-u Umumiye'nin kurulmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Duyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı Maliye Nezareti'ne rakip bir konumda varlığını sürdürmüştür. Devletin gelirlerinin üçte birini kontrolü altına alarak, adeta devletin mali alanda egemenliğinin kaybolmasına ol açmıştır. Bu

⁶ Karamursal (1989:92), Osmanlı'nın Kırım Savaşı öncesinde Fransızlardan 100.000 sterlin aldığı borca dikkat çekmekte ve bu borcun bir avans niteliğinde olduğunu ve 1854 yılı istikrazı ile ödendiğini ileri sürerek dış borçlanmaya örnek teşkil edemeyeceğini belirtmiştir.

anlamda devlet düzeyinde borcun meydana getirebileceği olumsuz sonuçlar, Osmanlı Devleti'nce tecrübe edilmiş ve borç etiğine aykırı olarak hareket edilmesinde ve alternatif bir sömürge düzeninin kurulmasında borçlanma önemli bir görev üstlenmiştir (Keyder, 1985: 648; Pamuk, 2003:212; Tuncer, 2015:63-64).

Borçlanma etiği açısından dikkate alacağımız bir diğer konu, reform faaliyetlerinin Avrupalı diplomatlar tarafından yakından izlenmiş ve desteklenmiş olmasıdır. Böylece dış borçlanma yoluyla reformlara kaynak sağlanmış ve Avrupalıların Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzlarının artırılması hedeflenmiştir (Kıray, 2010:25). Artan bu dış baskı aynı zamanda devletin hareket alanını kısıtlamıştır (Faroqhi, 2013:104). Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasına ilişkin ilk örnekler ve Avrupalı devletlerin, özellikle İngiltere⁷ ve Fransa'nın, borç alacak ilişkisindeki tutumu göz önünde bulundurulduğunda, alacaklı devletlerin borç olarak sağladıkları fonlar aracılığıyla Osmanlı Devleti ekonomisi ve siyasi hayatı üzerinde söz sahibi olabilmenin koşullarını sağladığı görülmektedir. Bu etkiler kapsamında Osmanlı Devleti tarafından alacaklılara ekonomik ve siyasal ayrıcalıklar sunulmuştur⁸. Sunulan bu ayrıcalıkların kapsamını 1856 yılında kabul edilen Islahat Fermanı'nda incelemek mümkündür. Örneğin, 1858 borçlanması için teklif İngiltere'den gelmiş ve bu borç ilişkisi neticesinde bir gözlemci heyetinin kurulması kararlaştırılmıştır. Söz konusu bu heyetin Duyun-u Umumiye yolunda atılan adımın temelini oluşturduğu kabul edilmektedir (Karamursal, 1989:93). Bir diğer örnek olarak, İngiltere, 1860 yılında Osmanlı tarafından yeni bir borç ilişkisi kurulması teklifine, devletin tasarrufunda bulunan arazilerde Osmanlı halkının sahip

olduğu hakların yabancılara da tanınması, vakıf sisteminin kaldırılması ve kamu maliyesinin kontrolü için uluslararası bir komisyonun kurulması karşılığını vermiştir (Karal, 2007:212). Görüldüğü üzere İngiltere tarafından ileri sürülen söz konusu istekler borç ilişkisi dışında, Osmanlı'nın iç işleyişine yönelik uygulamalar olmuştur. Bu uygulamalar bariz bir şekilde borç etiğine aykırılık teşkil etmekte ve borç ilişkisi yoluyla Osmanlı'nın egemenlik haklarına müdahaleyi içermektedir.

Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne borç verme arzu ve düşüncesinin ardında yatan ve borçlanma etiğine aykırılık oluşturan bir diğer önemli konu, bu dönemde Osmanlı Devletine borç verenlerin, Osmanlı'nın toplumsal çıkarları için değil, kendi çıkarlarını maksimize etmek için borç vermek istemeleridir. Bu kapsamda Avrupalı devletler açısından Osmanlı Devleti'ne borç vermenin cazibesi, devletin borçlanmadaki bilinçsizliğinden, tecrübesizliğinden ve bilgisizliğinden ibarettir. Bu sebepler dahilinde, borç ilişkisi kisvesi altında Osmanlı aldatılmıştır (Yılmaz,1999 :416). Bu durum ise borç etiğinin Avrupalı devletlerce hiçe sayıldığının temel örneklerindedir.

19. yüzyılda Avrupa'da hâkim olan iktisadi yaklaşım çerçevesinde özellikle imalat ürünleri için pazar bulmanın, ucuz hammadde ve yiyecek maddesi ithal etmenin ve bu şekilde Avrupa ekonomisinin büyümesine olanak sağlamanın sermaye ihraç etmekle yakından ilişkide olduğu kabul edilmiştir (Kıray, 2010:103; Akgündüz ve Öztürk, 1999:492; Karal, 2007:209). Başka bir ifadeyle, Avrupalı devletler Osmanlı Devleti'ne borç vererek hem Osmanlı'nın kendileri için bir pazar olmasını sağlamış hem de onun bağımlı bir konuma getirilmesini hedeflemiştir. Osmanlı devleti

⁷ Kırım savaşında Osmanlı Devleti'ne borç veren İngiltere'nin temel amaçları arasında Rusya'nın güneye doğru yayılmasını engelleme güdüsü olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle İngilizler savaşın finansmanında kullanılması için Osmanlı'nın yardımına koşmuştur (Kıray, 2010:94).

⁸ Örneğin Fuat Paşa tarafından 1860 yılında İngiltere'den borç talep edildiğinde, İngiltere şu

taleplerde bulunmuştur: Devlet emlakının satın alınması veya kiralanması için izin verilmesi, bu emlakın teminat gösterilmesi suretiyle tahvil çıkarılması, vakıf emlakının ortadan kaldırılması ve Osmanlı maliyesinin idaresi için uluslararası bir komisyon kurulması (Akgündüz ve Öztürk, 1999:492).

ile borç alacak ilişkisi içerisinde olan devletler hedeflerine ulaşabilmek amacıyla, borç olarak sağladıkları fonların yol yapım harcamalarında özellikle de demiryolu yapımında kullanılmasını teklif etmiştir⁹. Bu durum ise, borçlanma etiğine aykırı davranmanın temel bir örneği olarak karşımıza çıkmıştır.

Bu dönemde Avrupalı devletler borçlanma yoluyla kendilerine pazar oluşturdukları gibi, Osmanlı Devleti üzerinde sömürü düzeninin kurulmasında da borçlanma aracından faydalanmışlardır. Özellikle Duyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra Osmanlı Devleti yarı-sömürge konumuna getirilmiştir. Bu kapsamda özellikle 1838-1914 yılları arasında Avrupalı devletlerin uyguladığı şu dört politika vasıtasıyla Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olabilmenin koşulları oluşturulmuştur (Esenbel, 2002:289-290; Karamursal, 1989:93-94):

- 1838'de Ticaret Antlaşmasının imzalanması,
- 1854'te borç ilişkisinin ortaya çıkması
- 1880'de yabancı sermaye yatırımlarının artması
- Gayrimüslim ve gayri-Türkleri himaye ve isyana teşvik.

Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'yle olan borç alacak ilişkisinde, borçlanma etiğine aykırılık arz eden bir diğer husus, II. Abdülhamid döneminde Yahudilerle Osmanlı Devleti arasında borçların kapatılması adına birtakım görüşmeler yapılmış olmasıdır. II. Abdülhamid döneminde, Yahudiler Osmanlı'ya o dönemki borçlarının tamamını ödemeyi teklif etmiş, yapılacak ödeme karşılığında Filistin toprağını talep etmişlerdir. Ancak söz konusu teklif Osmanlı Devleti tarafından kesin bir şekilde reddedilmiştir. Yahudilerin tüm borçların ödenmesi ve çökmüş olan iktisadi durumun düzeltilmesine yönelik sözlerine karşılık, Sultan Abdülhamid "Yahudiler milyonlarını saklasınlar! Devlet parçalanınca Filistin'i karşılıksız olarak

belki o zaman elde ederler..." cevabını vermiştir (en-Nedşe, 2011:10-12; Açıba, 2004:146).

Borçlanma etiğine aykırı davranışları sadece alacaklı ülkeler bağlamında değil, Osmanlı Devleti bağlamında da görmek mümkündür. Osmanlı Devleti'nde borç etiğine aykırı hareket edenlerin başında devrin paşaları ve ileri gelenleri yer almaktadır. Söz konusu bu kesimler borç ilişkisinin doğması adına, yabancı devletlerle rüşvet ilişkisine girmiş ve özellikle de Avrupalı ajanlar tarafından borç ilişkisinin doğması adına kullanılmışlardır (Yılmaz, 1999:416). Bu konu hakkında Çakır (2012:1999), 22 Kasım 1868 tarihinde Hürriyet gazetesinde yer alan haberi örnek göstermekte ve yapılan borçlanmada milletin ne düşündüğüne bakılmadığını ve söz konusu yönetici kesimin önderliğinde ve gizli kararlar çerçevesinde borç ilişkisinin yürütüldüğünü ifade etmiştir. Yine aynı gazetede, alınan borçların eğitim, altyapı ve eski borçların ödenmesinde kullanılacağı belirtilmişse de söz konusu borçların topluma faydası olmayan alanlara harcandığı ve yönetici kesime konaklar, köşkler yapıldığı ve lüks eşya alımında kullanıldığı belirtilmiştir. Bu durumun engellenmesi adına padişahın verdiği emirlerin etkisinin sadece birkaç gün sürdüğü, daha sonra eski işleyişin devam ettiği ileri sürülmüştür (Karal, 2007:211).

Devlet yönetimindeki üst yöneticilerin eliyle borç etiğine aykırı olarak davranmaya, bazı borçlanmaların hem faiz hem de ikramiyeli olması örnek gösterilebilir (Karamursal, 1989:98). İkraniyeli olarak ihraç edilen tahviller neticesinde iki ayda bir çekilecek kurada isabet edilen numaraların üzerinde yazılı olduğu tahvil sahiplerine ikramiyeler verilmesi kararlaştırılmıştır. Böylece devletin gelir elde etmesi adına halkın kumara yönlendirilmesi gündeme gelmiştir. Bu durum ise borç ilişkisi dışında olup, borç etiğine aykırılık teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dış borçlanmasını konu alan pek çok çalışmada, alınan borçların

⁹ 1861 ve 1888 yılları arasında özellikle Balkanlarda ve Batı Anadolu'da 1.328 kilometre, 1888'den

sonra İç Anadolu ve Doğu'da 5.883 kilometre yol yapılmıştır (Shaw ve Shaw, 2002:120-227).

katma değer sağlayacak verimli alanlarda kullanılmadığı, cari harcamalara aktarıldığı ifade edilmiştir. Bu nedenle dış borçların, Osmanlı mali sistemine bir katkı sağlayamadığı ve aynı zamanda telafisi güç sorunların ortaya çıkmasına yol açtığı ileri sürülmüştür (Pamuk, 2006:36-37). Bu kapsamda dış borç olarak sağlanan kaynakların; büyük bir bölümünün personel maaşlarının ödenmesinde kullanıldığı, saray¹⁰ yapımında, cari harcamalarda ve savaşa hazırlık amacıyla donanmaların kurulmasında harcandığı ve böylece alınan bu borçların ekonomik kalkınmaya yönelik verimli alanlara¹¹ aktarılmadığı gibi nedenlerle dış borçlar eleştirilmiştir (Faroqhi, 2013:104; Açıba, 2004:49; Yavuz, 2009:206; Akgündüz ve Öztürk, 1999:494). Ayrıca demiryolu yapımı gibi yatırım harcamaları için alınan borçlar için verilen kar garantisi de bütçe açıklarının derinleşmesinde önemli bir rol oynamıştır (Faroqhi, 2013:104). Özellikle 1865 yılından sonra yapılan borçlanmalar, devleti içinden çıkılmaz bir döngüye sürüklemiştir. Bu durum borç tedarikinde bulunan devletler için önemli bir gelir kapısı olarak addedilmiştir. Hatta bu tarihten sonra devletin mali anlamda çıkmaza girmesine rağmen nasıl borç bulabildiği hakkında sorular ayyuka çıkmıştır. Bu durum özellikle borç etiği açısından dikkate şayandır. Şöyle ki borç veren ülkeler gerek yüksek faizli gelir elde etmek gerekse teminat olarak gösterilen vilayetlerin vergi gelirlerini almak adına, mali yapısı bozulmuş Osmanlı'ya borç sağlamışlardır (Gürsel, 1985:682).

Osmanlı Devleti'nde alınan borçların toplum çıkarlarına yönelik alanlarda kullanılmaması da borç etiğine aykırı bir durum arz etmiştir. Öyle ki devlet borçlarının giderek artış gösterdiği 19. yüzyılın ikinci yarısında devlet harcamalarında israfın yaygın olduğu belirtilmiştir. Özellikle Sultan Abdülmecit döneminde abartılı şekilde düşünlerin

gerçekleştirildiği; ayrıca inşaat alanında köşklerin, yalıların, sarayların yapıldığı ifade edilmiştir. Devlet yönetiminde yaşanan bu israfın İstanbul halkına da sirayet ettiği ve İstanbul'daki zenginlerin konaklarında toplamda 50.000 bin köle ve 40.000 hizmetçi istihdam edildiği ileri sürülmüştür (Kolerkılıç, 1958:49). Literatürde yaygın olan bu görüşe karşılık olarak Karamursal (1989:100), Sultan Abdulaziz döneminde yapılan borçlanmaların kullanıldığı alanlar hakkında oransal değerlendirmelere yer vermiş ve bu dönemde yapılan harcamaları şu şekilde sıralamıştır: %50 emisyonun ziyan, %12 askeri masraflar, %5 saray yapımı, %10 dış borç faiz ödemeleri, %5 avans olarak alınan borçların faizleri, %1,5 komisyon, %12 hazineye aktarma, %0,5 sigorta masrafları, %14 demir yolu masrafları. Karamursal'ın borçların kullanım alanlarına dair verdiği bu bilgilerden de görüldüğü üzere, saray yapımı için yapılan harcamalar, alınan borcun sadece %5'ine tekabül etmektedir. Bu nedenle literatürde sık sık ifade edilenin aksine, saray yapımına yönelik harcamaları israfın temel kaynağı olarak göstermek pek de inandırıcı gelmemektedir. Bununla birlikte, bu dönemde alınan borçların yatırıma dönüşmemesi borç olarak temin edilen kaynakların toplum yararına aykırı kullanımına örnek teşkil etmektedir.

Ülke ekonomisine dış borçlar aracılığıyla aktarılan ilave finansman kaynaklarının verimli alanlara aktarılamamasında, kuşkusuz sermaye sahiplerinin tavrının da etkili olduğu söylenebilir. Dönemin sermaye sahipleri, sahip oldukları varlıkları yatırıma ve üretime yönelik alanlarda değerlendirmek yerine, üretken olmayan faaliyetlerde değerlendirmişlerdir. Devlete borç verme veya aracılık etmeyi daha risksiz ve karlı olarak gördüklerinden, genel olarak bu alanda görev üstlenmişlerdir. Bu gelişmeler Osmanlı devletinin borçlarını sürekli arttırmış, devlet borçlarının ödenememesine

¹⁰ Kırım Savaşı için 1854 yılında alınan 2.640.000 Osmanlı Lirasından 20.000 lira ile de İstanbul Boğazi'nde bir saray alınmıştır. Kalan para ile; Fransa'dan alınan avans, bu borcun ilk taksiti, harp malzemesi parası, Zeytinburnu'nda fabrikaya

makine alımına yönelik harcanan paralar ödenmiştir. Tüm paradan geri kalanlar ile de Kırım Savaşı finanse edilmiştir. (Karamursal, 1989:92).

¹¹ Osmanlı Devleti aldığı borçların sadece onda birini yatırımlar için harcamıştır (Gürsel, 1985:686).

neden olmuştur. Ancak Osmanlı Devleti'nin borçlanma nedenlerine göz attığımızda, alınan borçların yatırım yapmak, ekonominin üretim kapasitesini artırmak ve böylece borçların ödenmesini sağlamak amacıyla alınmadığı; gelecekte ayanların ve aracılardan aldığı payların engellenerek kamu gelirlerinin artacağı beklentisi ile bu kaynağa başvurulduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece devlet üretimi finanse etmekten ziyade bölüşümü sağlayarak varlığını sürdürmeyi hedeflemiştir (Kıray, 2010:83-84).

Yukarıdaki değerlendirmelerden de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nin aldığı borçları, personel maaşlarının ödenmesi, cari ihtiyaçların giderilmesi ve saray yapımında kullandığı hakkında mevcut literatürde ortak bir kabul yer almaktadır. Ancak söz konusu çalışmaların genel çıkarımı olan bu değerlendirmeler hakkında rakamsal değerlendirmeler yetersizlik arz etmektedir. Osmanlı dış borçlarını konu edinen çalışmalarda sadece alınan borçların yerinde kullanılmadığı ve personel maaşlarının ödenmesi, cari ihtiyaçların giderilmesi ve saray yapımında kullanıldığı eleştirisi yer almaktadır. Bu nedenle söz konusu eleştirinin kabulü veya reddi için bu alanda istatistikî çalışmaların yapılması zorunluluk arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'ni dış borçlanmaya yönlendiren bir diğer unsur (her ne kadar dış borçlanmaya başvurma niyeti içinde olmasa da), gerek reformlara kaynak sağlama gerekse iç borçlanma dolayısıyla önemli bir güce dönüşen Galata bankerlerinin etkisinden kurtulma amacı olmuştur (Kıray, 2010:200). Bir diğer ifadeyle, Osmanlı Devleti'nin Galata bankerlerinin etkisinden kurtulma isteği dış borçlanmaya giderek daha fazla ağırlık verilmesine neden olmuştur. Bu istek Osmanlı'yı yabancı devletlere bağımlı bir hale getirmiştir.

Ayrıca oluşan bu bağımlılık neticesinde Avrupalı devletlerle yapılan antlaşmalar çerçevesinde sunulan imtiyazlarla birlikte

kamu gelirlerinde artış sağlanamamıştır. Özellikle Balkanlarda milliyetçi hareketlerin etkisiyle ekonomik yapı olumsuz bir şekilde etkilenmiştir. Bu kapsamda Osmanlı Devleti'nin aldığı borçları ödemede sıkıntıya sevk eden bir diğer husus, söz konusu dönemde çatışmaların ve savaşların yoğun bir şekilde yaşanmış olmasıdır (Faroqi, 2013:93-98; Kıray, 2010:30, 155-156). Yaşanan bu çatışmaların toplumsal yapıyı etkilemesi ve savaşların kaybedilmesi neticesinde kamu gelirlerinde önemli düşüşlerin yaşanmış olması gelir gider dengesine zarar vermiştir.

Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı devlet yöneticilerinin borçlanma etiğine aykırı sayılabilecek bir diğer durum olan moratoryum ilan etmesine yol açmıştır¹². 1860'ların başında bütçe gelirlerinin %10'u dış borç anapara ve faizlerinin ödenmesine ayrılmıştı. Ancak bu oran zamanla artma eğilimine girmiş ve 1860'ların sonuna doğru %33'e, 1874 yılında ise %57'ye ulaşmıştır. Ayrıca bu yükün yıllık ihracat gelirlerine oranı ise sırasıyla %15, %40 ve %60'lara ulaşmıştır. 1875 yılında yüzyılın en büyük kıtlık olayının yaşanması bu oranların artış seyrini hızlandırmıştır (Kıray, 2010:11-12, 148). Yaşanan bu artışları karşılamak için devlet yönetimi kamu gelirlerini yüksek miktarda göstermiş ve böylelikle devletin borçlanmasını kolaylaştırmayı hedeflemiştir. Ancak mali sistemde yaşanan bu dengesizliklerin önlenemeyecek bir şekilde ilerlediğini fark eden Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, borç faizlerini yarı yarıya indirerek maliye sistemini toparlamayı hedeflemiştir. Ancak bunda başarılı olunamamıştır. 6 Ekim 1875'de yayınlanan kararname ve 7-10 Ekim tarihlerinde ilan edilen tebliğlerle Osmanlı Devleti'nde moratoryum ilan edilmiştir. İlan edilen bu moratoryum kararı özellikle İngiltere ve Fransa'da geniş yankı bulmuş ve gazetelerde Osmanlı Devleti'nin gündelik zevkleri uğruna Avrupa'yı dolandırdığı

¹² İflaslar alacaklı devletlerin borçlu devletler üzerinde egemenliklerini perçinleyen önemli bir aşama olarak kabul edilmektedir (Gürsel, 1985:686).

şeklinde yazılar yazılmıştır¹³ (Parvus Efendi, 2014:25; Açıba, 2004:89-92).

Osmanlı mali sisteminde görülen bu kötü gidişat neticesinde, iç borçların ödenememesi nedeniyle 1879 yılında Rüşumu Sitte idaresi kurulmuştur. Rüşumu Sitte idaresi ile Bursa, Edirne, İstanbul ve Samsun'dan alınan ipek böceği öşrü gelirleri, İstanbul civarından alınan balık avı vergisi, damga vergisi gelirleri, alkollü içeceklerden alınan vergiler, pul vergisi ve tütünden alınan vergi gelirleri 10 yıl boyunca Osmanlı Bankası ve Galata bankerlerinden oluşan yurtiçi alacaklılara bırakılmıştır. İç borçlar için böyle bir idare kurulması, Avrupalı alacaklıları memnun etmemiştir. Başta Londra ve Fransa olmak üzere alacaklı ülkelerin vatandaşları sokağa dökülerek Osmanlı'nın kendilerini aldattığını ileriye sürmüş ve durumu protesto etmiştir (Karamursal, 1989:103; Kazgan, 1985:700-702). Bu tepkiler sonrasında alacaklı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskıları artmıştır. Avrupalı alacaklılar ile yapılan görüşmeler sonrasında, 28 Aralık 1881 tarihinde Muharrem Kararnamesi imzalanmıştır. Bu kararname ile birlikte borçların anapara ve faizinde indirimle gidilmiştir. Ayrıca Duyunu Umumiye idaresi kurulmuş ve böylece Avrupalı alacaklılar Osmanlı maliyesi üzerinde fiilen söz sahibi olma konumuna gelmişlerdir (Açıba, 2004:103-104). Duyun-u Umumiye İdaresi, alacaklı devletlerin, Osmanlı Bankası'nın ve Galata bankerlerinin temsilcilerinden oluşmuştur. Bu idare vasıtasıyla borçlara karşılık olan vergiler toplanmış, çeşitli işletmeler yönetilmiş ve bazı gelir kaynaklarının mültezimlere verilmesi sağlanmıştır (Kıray, 2010:12; Açıba, 2004:110). Parvus Efendiye göre (2014:30), Duyun-u Umumiye İdaresi temelde siyasi bir müessese olmayıp, bir şirket hükmündedir. Ancak fiiliyatta Avrupa diplomasisi, bu müesseseyi bir siyasi organ gibi kullanmıştır. Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti sınırları içerisinde iki farklı maliye idaresi ortaya çıkmıştır. Bu durum Avrupalı

devletlerin borç ilişkisine verdiği önemin bir sonucu olarak siyasi amaçlarına ulaşmada borçlanmanın önemli bir vasıta olduğu gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Böylece Osmanlı Devleti açısından bağımsız bir devletin egemenlik hakkının yansımaları olan vergi koyma, toplama ve kullanma yetkisi Avrupalı devletlere geçmiş ve mali açıdan bir bağımlılık söz konusu olmuştur (Sağlam, 2014:XXIX). Yaşanan bu gelişmeler Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasında özellikle Avrupalı devletlerin borç etiğine aykırı davranarak, borçlanma ilişkisini ikincil amaçlar etrafında şekillendirdiği ortaya çıkmıştır.

Kıray'a göre (2010:201), Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında başlayan dış borçlanması sonraki dönemlerde devletin yönetim anlayışında keskin bir dönüşümün yaşanmasına yol açmıştır. Yaşanan bu dönüşüm aslında tarafların borç ilişkisine nasıl baktığını ve borçlanma etiğine aykırı davranışların nasıl bir sonuca götürdüğünü önemli bir şekilde ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Günümüz maliye sisteminin değerlendirilmesinde etik ve ahlak kurallarına atfedilen önem artarak devam etmektedir. Bu kavramlar her ne kadar Aydınlanma Çağı ile birlikte anlam değişikliğine uğrasa da hemen hemen tüm toplumların varlığını sürdürmesinde önemli bir konuma sahip olmuşlardır. Zaman içerisinde etik ve ahlaka atfedilen önem hızla artmıştır. Bu kapsamda günümüzde etik ve ahlak kavramı ile birlikte anılan meslek etiği, siyasi etik, kamu maliyesi etiği gibi kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan özellikle kamu maliyesi etiği, kamu mali yönetiminde önemli bir konuma sahip olmuştur. Ülke uygulamalarına ilişkin tecrübeler kamu mali yönetiminde etik kodların, kamu kaynaklarının kullanımında ve elde edilmesinde etkinliği sağlayabildiğini göstermiştir. Ancak,

¹³ Parvus Efendiye göre (2014:25) Avrupa'nın Osmanlı Devleti hakkında yapmış olduğu bu eleştiriler yersizdir. Çünkü Avrupalı devletler

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor koşullardan, memurların tecrübesizliklerinden ve ihanetlerinden faydalanan bir ağızlıdır.

uygulamada birçok ülkede mali yönetimin etik dışı uygulamalar içerdiği görülmüştür. Mali yönetimdeki bu etik dışı uygulamalar, mali disiplin ve makroekonomik sürdürülebilirlik açısından önemli bir risk unsuru olmuş ve bütçe açıklarının ve borç stoklarının önlenemez bir şekilde artmasına yol açmıştır. Bu bağlamda başta AB'nin borç krizi yaşayan ülkeleri olmak üzere borçlanmanın sürdürülebilirlikten uzak olduğu ülkelerde borç ödeme yükümlülüğünün yerine getirilememesi durumu vuku bulmuştur. Bu durum borçlanmanın neden bir sorun haline geldiğini sorgulayan çalışmaları gündeme getirmiştir. Borçlanmayı ve borç ödeme yükümlülüğünü yerine getir(e)memeyi konu alan bu çalışmalarda borç etiğinin önemine vurgu yapılmış ve özellikle borçlanma etiği açısından devletlerarası uygulamaların sakıncalar içerdiği belirtilmiştir. Borç etiği açısından ortaya çıkan sakıncalar sadece günümüz devletleri açısından değil; aynı zamanda geçmişte varlığını sürdüren devletler açısından da geçerli olmuştur. Borçlanmanın etik olmayan sonuçlarının ortaya çıkmasında alacaklı ve borçludan kaynaklı bir dizi sorun etkili olmuştur. Etik olmayan bu uygulamalardan hareketle borç ödeme yükümlülüğünü yerine getirememeye ilişkin durumlardan sadece borçlunun değil, alacaklının da sorumluluğu olduğu ifade edilmiştir.

Çalışmada, Osmanlı dış borçları borçlu ve alacaklı bağlamında etik açıdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu çerçevede çalışmada Osmanlı Devleti'nin 1854 yılında başlayan ve yıkılışına kadar gerek ekonomisi gerekse siyasi hayatı üzerinde etkiler barındıran dış borçlanma uygulamaları borç etiği açısından değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler ışığında Osmanlı Devleti'nin dış borçları konusunda birbirine zıt iki görüşün hâkim olduğu vurgulanmıştır. Bu görüşlerden ilkinde, Osmanlı Devleti'ne borç veren Avrupalı tacirler, bankalar ve diğer girişimciler kar güdüsüyle hareket eden fırsatçılar ve Osmanlı zavallı bir kurban olarak nitelendirilirken; ikinci görüşte, bu düşüncenin tam aksine Osmanlı açgözlü ve

fırsatçı, Avrupalılar ise yardımsever olarak tanıtılmıştır. Bu görüşler çerçevesinde Osmanlı'nın dış borçlarına ilişkin değerlendirmelerde borç etiğine aykırı uygulamalar tek taraflı olarak ele alınmış ve borç alacak ilişkisinin etik olmayan uygulamalarına Osmanlı'nın sebebiyet verdiği üzerinde durulmuştur. Ancak bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin borç ilişkisini ele aldığımızda borç etiğine aykırı davranışların hem borç veren Avrupalı devletler tarafından hem de Osmanlı Devleti tarafından sergilendiği ortaya konulmuştur.

Çalışma çerçevesinde Avrupalı devletler tarafından borç etiğine aykırı olarak sergilenen davranışları, borç verme teklifinin Avrupalı devletlerden gelmesi ve bu yolla siyasi ve iktisadi sistem üzerinde baskı kurulması ve reformların yönlendirilmesi, borç vermenin ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kullanılması, Osmanlı ordusunun güçlü tutulmasını sağlayarak Rusya'nın güneye inmesinin engellenmesi düşüncesi ve Osmanlı Devleti'nin tüm borçlarına karşılık Filistin topraklarının istenmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Ayrıca borçlarını ödeyemeyeceğini ilan eden Osmanlı Devleti'nin egemenlik gücünü reddederek Duyun-u Umumiye Meclisinin kurulması da alacaklılar açısından borçlanma etiğine aykırı bir davranıştır. Duyun-u Umumiye İdaresinin kurulması ile alacaklı devletler borç etiğine aykırı davranışlarında yeterince sorumluluk almamışlar ve borçlanmanın ahlaki olmayan sonuçlarından kaynaklanan tüm yükü Osmanlı Devleti ve onun borçlarını üstlenen Türkiye Cumhuriyeti üzerine yıkmışlardır. Her ne kadar Duyun-u Umumiye Meclisi'nin siyasi bir kurum olmadığı iddia edilse de, gerek Osmanlı maliye teşkilatına paralel bir maliye teşkilatı oluşturması gerekse Avrupalı devletlerin siyasi beklentilerine uygun olarak hareket etmiş olması borçlanma etiği açısından önemli bir sorun teşkil etmiştir.

Osmanlı Devleti tarafından borç etiğine aykırı olarak sergilenen davranışları ise, borçlanma sözleşmesi ve görüşmelerinin saydamlıktan uzak bir şekilde

gerçekleştirilmesi, dış borçların alınma amacı dışında kullanılması, alınan borçların katma değer üretebilecek alanlara aktarılmayarak personel ödemeleri ve lüks harcamalarda kullanılması, daha fazla borç alabilmek için devletin mali durumunun olduğundan iyi gösterilmesi ve borçlarını ödeyemeyecek duruma eriştiğinde alacaklılarla istişare edilmeden moratoryum ilan edilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.

Sonuç olarak yukarıda belirtilen nedenler çerçevesinde gerek borç veren Avrupalı devletlerin gerekse Osmanlı Devleti'nin borç etiğine aykırı davranışları içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Böylece, literatürde öne sürüldüğü üzere, etik dışı borçlanma ilişkilerinin sadece borçlu açısından değil alacaklı açısından da görülebileceği Osmanlı Devleti dış borçları özelinde ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

1. AÇBA, S. (2004). Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması, Vadi Yayınları, Ankara.
2. AKAR, Ş. K. (2001). "Osmanlı Devleti'nde Kısa ve Uzun Vadeli İç Borçlanmanın Gelişimi", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, C. 51, S. 2, 99-124.
3. AKDOĞAN, A. (2003). Kamu Maliyesi, 9. Baskı, Gazi Kitabevi, Ankara.
4. AKGÜNDÜZ, A. ve Öztürk, S. (1999). Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
5. ALVEY, J. E. (2011). "James M. Buchanan on the Ethics of Public Debt and Default", Journal of Markets & Morality, 14(1), ss. 85-101.
6. AYDIN, İ. H. (2011). "Seküler Ahlak Bağlamında Din-Ahlak İlişkisi", Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 35, ss. 1-23.
7. BARKAN, Ö. L. (1955). "Osmanlı İmparatorluğu Bütçelerine Dair Notlar", İstanbul Üniversite İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 17, Sayı 1-4, s. 193-224.
8. BRENNAN, G. and EUSEPI, G.(2001). "The Dubious Ethics Of Debt Default, Rome", September 2001, 1-16., <http://www.siepweb.it/siep/oldDoc/wp/086.pdf>, 09.12.2016.
9. BRYNJOLFSSON, E. and MCAFEE, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies, W. W. Norton & Company, London.
10. BUCHANAN, J. M. (1999). Public Principles of Public Debt, Liberty Fund Inc, Indianapolis.
11. CLAASSEN, R. (2015). "Financial Crisis and the Ethics of Moral Hazard", Social Theory and Practice, Volume 41, Issue 3, July 2015, 527-551.
12. CECCHETTI, S. G. and SCHOENHOLTZ, K. L. (2015). Money, Banking, and Financial Markets, 4th Edition, McGraw-Hill Education.
13. ÇAKIR, Ç. (2012). Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi, 2. Baskı, Küre Yayınları, İstanbul.
14. ÇAĞRICI, M. (1989). "Ahlak", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul, 1-9.
15. ÇİLİNGİR, L. (2014). "Din mi Ahlak mı?", International Journal of Science Culture and Sport, 711-720.
16. DABROWSKI, M. (2014). Factors Determining a 'Safe' Level of Public Debt", Warsaw — Moscow, February-March, 2014.
17. DIMITRIU, C. (2015). "Are States Entitled to Default on the Sovereign Debts Incurred by Governments in the Past", Ethical Perspectives, 22(3), 369-393.
18. DYSON, K. (2014). States, Debt, and Power: 'Saints' and 'Sinners' in European History and Integration, Oxford University Press New York, 2014.

19. EN-NEDŞE, R. Ş. (2011). Sultan II. Abdülhamid ve Filistin, Tercüme Necmeddin Gevri, Eşik Yayınları, İstanbul.
20. ERDEM, M. (2015). Devlet Borçları, 6. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa.
21. FARINHA, R. ve REINERT, T. (2016). "An Ethical Approach to Public Debts: The Need for a Global Discussion", http://cadtm.org/IMG/pdf/Farinha_and_Reinert_2015_Ethics_Public_Debts.pdf, 14.04.2016.
22. FAROQHI, S. (2013). Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Çev., Ercan Ertürk, 2. Baskı, Türk Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
23. FRANKLIN, A. L. ve RAADSCHELDERS, J. C.N. (2004). "Ethics in Local Government Budgeting: Is There A Gap Between Theory and Practice?", Public Administration Quarterly, 27(3-4), 456-490.
24. FRIEDMAN, M. ve FRIEDMAN, R. (1980). Free to Choose: A Personal Statement, London.
25. GENÇ, M. ve ÖZVAR, E. (2006). Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 2, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
26. GENÇ, M. (2013). Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, 9. Basım, Ötüken Yayınları, İstanbul.
27. GILMAN, S. C. (2005). Ethics Codes and Codes of Conduct as Tools for Promoting An Ethical and Professional Public Service: Comparative Successes and Lessons, World Bank, Washington.
28. GÜLAN, A. (1995). "Borcunu Ödemeyen Devlete Karşı Ne Yapılabilir?", İdare Hukuk ve İlimleri Dergisi, 16(1), 22-29.
29. GÜRAN, T. (1989). Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi: Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861), Türk Tarih Kurumu Yayınları, XXV. Dizi, Sayı 8, Ankara.
30. GÜRSEL, S. (1985). Osmanlı Dış Borçları, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul.
31. HERMAN, B. (2006). "The Players In The Game Of Sovereign Debt Background note for the Ethics and Debt Project", Background note for the Ethics and Debt Project, Carnegie Council on Ethics and International Affairs, 1-31.
32. HOWSE, R. (2007). "The Concept of Odious Debt in Public International Law", UNCTAD Discussion Papers, No:185, Geneva, 1-33.
33. İYİ, S. (2011). "Etik Nedir?", Etik, (Ed. İoanna Kuçuradi ve Demet Taşdelen), Açıköğretim Fakültesi Yayını, No: 1353, Eskişehir.
34. JUST, R. E., HUETH, D. L., and SCHMITZ, A. (2004). The Welfare Economics of Public Policy: A Practical Approach to Project and Policy Evaluation, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham, 2004.
35. KARAKURT, B. (2016). "Küresel Krizin Etkilerini Azaltmada Mali Yönetişimin Rolü: BRİCS Ülkeleri Örneği", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Yıl 12, Sayı 2, 185-212.
36. KARAKURT, B., ve AKDEMİR, T. (2016), "Küresel Finansal Krizinin Devlet Borçlarına Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme", Sosyoekonomi, Vol. 24(29), 225-255.
37. KARAL, E. Z. (2007). Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1856-1961), VI. Cilt, Baskı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
38. KARAMAN, K., ve PAMUK, Ş. (2009). "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi", Toplumsal Tarih, Sayı 191, 26-33.
39. KARAMURSAL, Z. (1989). Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

40. KASABA, R. (1993). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi: On Dokuzuncu Yüzyıl, Belge Yayınları Bilim Dizisi, İstanbul.
41. KAZGAN, H. (1985). “Düyun-ı Umumiye”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
42. KEYDER, Ç. (1985). “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul.
43. KIRAY, E. (2010). Osmanlı’da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
44. KOLERKILIÇ, E. (1958). Osmanlı İmparatorluğunda Para, Doğu Matbaası, Ankara.
45. LEMIEUX, P. (2013), The Public Debt Problem: a Comprehensive Guide, Palgrave Macmillan, January 2013.
46. MOHAMED, A., MALİKA, S., ve HAFSA, L. (2016). “The Ethical Dimension in the New Public Management: Revisiting the Theory of Accountability, the Case of Public Finances in Morocco”. European Scientific Journal, European Scientific Journal, 12(31), 440-447.
47. NELSON, J. A. (2009). “Ethics, Evidence and International Debt”, Economics Faculty Publication Series. Paper 34, the Economics at ScholarWorks at University of Massachusetts Boston, 1-22.
48. NORENZAYAN, A. (2014). “Does Religion Make People Moral”, Behaviour, Volume 151, 365-384.
49. ÖZDEMİR, B. (2010). Osmanlı Devleti Dış Borçları, T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2010/403, Ankara.
50. PAMUK, Ş. (2003). A Monetary History of the Ottoman Empire, Cambridge University Press, Cambridge.
51. PAMUK, Ş. (2006). “Osmanlı Devletinin İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi”, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1 (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
52. PAMUK, Ş. (2011). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi: 1500-1914, 7. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
53. PAMUK, Ş. (2012). Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
54. PAMUK, Ş. (2013). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları: Seçme Eserleri I, 4. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
55. PARVUS, E. (2014). Türkiye’nin Can Damarı: Devlet-i Osmaniye’nin Borçları ve Islahı, Haz. Filiz Dıġırođlu, Taş Mektep Yayınları, İstanbul.
56. PEHLİVAN, O. (2014; Kamu Maliyesi, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
57. POPA, C.-I. (2013). “Political Meanings of Public Debt”, European Journal of Science and Theology, 9(2), 137-146.
58. SAĞLAM, M. H. (2014). Osmanlı Borç Yönetimi: Düyun-ı Umumiyye, Cilt 1, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
59. SAHİLLİOĞLU, H. (1967). “Sıvış Yılı Buhranları”, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 27, Sayı 1-2, 75-111.
60. SHAW, S. J., ve SHAW, E.K. (2002). History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Cilt II: Reform Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, Cambridge University Press, New York.
61. SHAW, S. (1985). “Tanzimat’tan Sonra Osmanlı Vergi Sistemi”, Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.
62. SKOUSEN, M. (2011). İktisadi Düşünce Tarihi Modern İktisadın İnşası, (Çev: Mustafa Acar vd.), 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara.

63. ŞEKER, M. (2007). “Osmanlı Devletinde Mali Bunalım ve İlk Dış Borçlanma”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 115-134.
64. ŞEN, H. ve SAĞBAŞ, İ. (2016). Vergi Teorisi ve Politikası, 2. Baskı, Kalkan Offset, Ankara.
65. TABAKOĞLU, A. (2005). İktisat Tarihi Toplu Makaleler I, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
66. TABAKOĞLU, A. (2006). “Osmanlı Devletinin İç Hazinesi”, Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler 1 (Hazırlayanlar: Mehmet Genç ve Erol Özvar), Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
67. TABAKOĞLU, A. (2016). Osmanlı Mali Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
68. TEULON, F. (2014). “Ethics, Moral Philosophy and Economics”, IPAG Working Paper, WP No: 2014-288, Paris, 3-11, http://www.ipagen.com/wp-content/uploads/recherche/WP/IPAG_WP_2014_288.pdf, 11.12.2016.
69. TUNÇAY, M. (2008). Aydınlanma, Etik ve Ahlak, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, İstanbul.
70. TUNCER, A.Ç (2015). Sovereign Debt and International Financial Control: The Middle East and the Balkans, 1870-1912, Palgrave Macmillan.
71. ULUSOY, A. (2012). Devlet Borçlanması, Celepler Matbaacılık, Trabzon.
72. UNCTAD (2012), Principles on Promoting Responsible Sovereign Lending and Borrowing, UNCTAD Project on Promoting Responsible Sovereign Lending and Borrowing , January 2012.
73. UYSAL, E. (2005). “Dindarlığın Ahlâki Temeli Üzerine Bazı Düşünceler”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt 14, Sayı 1, 41-59.
74. YAVUZ, A. (2009). “Başlangıcından Bugüne Türkiye'nin Borçlanma Serüveni: Durum ve Beklentiler”, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, 203-226.
75. YEŞİLYURT, Ş. ve CURAL, M (2015). “Osmanlı İmparatorluğu'nda Bütçe Dengesinin Gelişimi: 1643-1918”, Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 17(2), 159-175.
76. YILMAZ, F. (1999). “Sonuçları Açısından Osmanlı Dış Borçları”, Osmanlı Ansiklopedisi, Cilt 3, (Editörler, Kemal Çiçek ve Cem Oğuz), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 415-430.